

יהודי דניה בטרזיינשטדט

לפרופסור ישראל היילפרין — בתודה

לני יחיל

קורות ה"גיטו טרוזין" זכו למחקר מקיף שאין רבים דומים לו בין מחקרי פרשיות השואה. ואם כי גם על טרוזין עצמה עדיין יש חומר שלא נבדק ולא עובד, — ידיעותינו על גיטו זה, קורותיו, אופיו, אנשיו, בעיותיו הכלליות והמיוחדות רחבות הן ויסודיות.² במחקרנו על גורל היהודים מדניה בטרזין, המובא להלן, אנו מבקשים להשלים את התמונה, הידועה בקוויה הכלליים, לא רק בפרטים מסויימים בלתי ידועים, אלא גם להבליט את רקע גורלם המיוחד והמיוחד של פחות מ־500 יהודים דניים אלה. הצלתם מן ההשמדה של רוב רובם של כ־8.000 יהודים־דניים ופליטים — שחיו בדניה הכבושה בידי הגרמנים, היא אחד מפלאי התקופה אשר לא במקרה עוררה את תשומת לבם של רבים.³ שוני גורלם של היהודים הדניים עמד להם גם במסגרת גיטו טרוזין: מתוך 475 היהודים שהוגלו לטרזין רק אחד נשלח, כנראה בטעות, לאושוויץ ונספה שם בתאי הגז. 417 מביניהם עזבו ב־15

1. מאמר זה הוא עיבוד של פרק מעבודת דוקטור בשם "יהודי דניה בימי השואה" שאושרה על־ידי הסינאט של האוניברסיטה העברית בירושלים בשבט תשכ"ה, העבודה נעשתה בהדרכתו של פרופ' י. היילפרין במסגרת "מכון האוניברסיטה העברית ו"יד ושם" לחקר חורבן יהדות אירופה ותולדותיה בדורות האחרונים". תודת המחברת נתונה ל"יד ושם" על כל מחלקות המוסד על עזרתם לביצוע המחקר. הוא ייצא כספר בהוצאה משותפת של "יד ושם" והוצאת הספרים ליד האוניברסיטה העברית על שם מגנס.

2. עובדה זו יש לזקוף בראש וראשונה על ספריו של ה. ג. אדלר: Theresienstadt 1941—1945, Tuebingen 1960, Die Verheimlichte Wahrheit (להלן אדלר: תירזיינשטאט) Theresienstaedter Dokumente, Tueb. 1958; (להלן, אדלר: מקורות). כן עיין: אריך קולקא, "חמש בריחות מאושוויץ והדיהן", ילקוט מורשת שנה ב', הוברת ג', עמ' 23—38, הזורק בפרט בחלק א', אור חדש על מספר אירועים (להלן: קולקא).

3. מתוך הספרות השונה מאוד באופיה ובערכה נזכיר כאן רק: G. Reitlinger: The Final Solution, London 1953. pp. 391—300 (טעויות ושיבושים לא מועטים); R. Hilberg: The Destruction of the European Jews' Chicago 1961. pp. 357—363; תיאור ספרותי של הנטינות בטרזין (תרגום מדנית); R. Oppenheim: The Door of Death, London, 1948; תיאור חלקי של בריחת היהודים: א. ברטלסן: אוקטובר 1943, תל־אביב, תשט"ו (תרגום מדנית). H. Valentine: Rescue Activities in Scandinavia, Yivo Annual of Social Science, New-York, 1953 pp. 224—251. H. G. Adler: Danish Jewry under German Occupation, The Wiener Library Bulletin, vol. IX, 1—2, 1955. Sabile, J.: Luers dans la Tourmente, Paris 1956, pp. 49—90. L. Yahil: Denmark under the Occupation, A. Survey of Danish Literature. The Wiener Library Bulletin, vol. XVI 4' 1962.

באפריל 1945 את הגיטו בדרכם לשבדיה שלשם הוחזרו במסגרת „מבצע ברנאדוט”. מבין 58 היהודים הנעדרים נפטרו בטרזין 51, מהם היו 41 — או 80.4% — מעל לגיל 4.60 לא כל אלה שנשלחו לטרזין, אף הגיעו אליה, מקצתם מתו בדרך ואחרים ברחו (מן הטרנספורט השלישי) הראשונים שהובאו מדינה לגיטו היו אלה היהודים שנתפסו בליל הרדיפות מה-1 ל-2 באוקטובר 1943, 284 במספר⁵, השאר נלכדו בימים ושבעות לאחר מכן והוגלו בשני טרנספורטים נוספים ב-13.10.43 וב-23.11.43; האחרונים הגיעו, לאחר טיטולים שונים, רק בינואר 1944, אל המחנה. כמספר היסודי של יהודי דניה בטרזין יש לראות 464.⁶

רדיפות היהודים בדניה היו תוצאה ישירה של המשבר שפרץ בסוף אוגוסט 1943 ב-“Musterprotektorat” בין כוח הכיבוש הגרמני לבין העם שהחל להתערור להתנגדות. עד לתקופה זו קיים היה מעין הסכם בין הגרמנים לבין השלטונות הדניים, שלפיו היתה דניה צריכה ורשאית להמשיך את חייה הפנימיים על פי דרך הממשל הדימוקראטי. קיום החוק במדינה כלל גם את שמירת זכויותיהם של היהודים — הן הדניים והן הפליטים. אחד מסימני ההיכר של המשבר היה ביטולם של המוסדות הפרלמנטאריים ושל הממשלה החוקית. אולם המינהל, בראשות המנהלים הכלליים של משרדי הממשלה, המשיך לפעול גם אחרי המשבר כבימים כתיקונם, על יד ועל אף הפעילות ההולכת וגוברת של תנועת ההתנגדות.

הצלת היהודים, הסתרתם והברחתם לשבדיה השכנה, היתה פעולה ספונטאנית של כל שכבות העם, כשהמתרת ממלאת בה תפקיד חיוני ומכריע ככוח מארגן. כל זמן שהממשלה החוקית היתה פועלת, חיו היהודים בצל חסותה ועליה אף השליכו את יבם, אולם ברגע של המשבר עמדו ראשי המינהל חסרי אונים בפני מזימות השלטונות הגרמניים לגבי היהודים. לא הם היו מסוגלים לבצע את מפעל ההצלה אשר חרג לא רק מגבולות פעילותם הרגילה אלא גם מגבולות החוק. עם זאת לא הפקירו ראשי המינהל את היהודים ולא ראו את עצמם פטורים מן האחריות לחייהם ולרכושם. נהפוך הוא. „ואמנם על דבר אחד יש לדבר בפרוטרוט — נאמר במאמר על פעולות המינהל באותה תקופה” — המחאות נגד הגירושים והפעולה להקלת מצבם של המגורשים והמאבק על החזרתם. אלה היו במשך כל התקופה מן התפקידים הראשונים במעלה שהעסיקו את המינהל הדני. כאן הכאיבו האכזבות ביותר וכאן אף נגרמה השמחה הרבה ביותר כאשר העבודה העקבית והמתמדת הביאה לידי תוצאות. כאן שום אכזבות, שום קשיים לא היו עשויים להפחית את המאמצים שהושקעו למען השגת התביעות הדניות.”

עוד קודם לכן התנהל גם הגירוש עצמו לא על פי המתכונת הרגילה שאותה הכרנו כמעט בכל שאר ארצות הכיבוש. מיופה-הכוח הגרמני ורנר באסט (Dr. Werner Best)

4. המספרים מבוססים על בדיקת מקורות שונים. בדרך כלל קשה לקבוע מספרים מדויקים, המקורות העיקריים לקביעת המספרים: אדלר: תיריונישטאט, עמ' 40—42; 298; הע' 302 עמ' 831. מחקר סטאטיסטי מקיף נערך ע"י יהודה מרגולינסקי על סמך כרטסת הפליטים היהודיים בשוודיה, הוא כולל גם את היהודים הדניים בטרזין:

Jul. Margolinsky: Statistiske Undersoegelser over Fordelingen paa Alder og Koen blandt Flygtninge fra Danmark i Sverige, Stockholm, 1945.

International Military Tribunal (IMT) להלן XXXVIII, 901-RF, p. 634.

5. על פי אדלר, שם, עמ' 738, ניצלו בטרזין 411 יהודים דניים, מספרי — על פי מרגולינסקי.

6. משפט אייכמן ת/583.

7. אדלר: תיריונישטאט, שם ובפרט הערה — 184 ב (עמ' 778—780): מרגולינסקי, מחקר.

7. א. מאלר (A. Moeller), „מנהל המנהלים הכלליים של משרדי הממשלה” Frit Danmarks (להלן: „וידבוג”), Hvidbog, Koebenhavn 1945. I, p. 235

הודיע במפורש כי הנשואים בנשואי־תערוכת ובני נשואי־תערוכת לא יגורשו.⁸ ואמנם עשרות ואף מאות מביניהם שוחררו אפילו לאחר שכבר נאסרו. זאת ועוד. ערב המיבצע ניתנה למשטרה הגרמנית, שעליה הוטל הוצאתו לפועל, הוראה מפורשת שלא לפתוח את דירותיהם של היהודים בכוח, וזאת מתוך הנמקה כי פריצת־הדירות והשוד, העלול לבוא בעקבותיה, יבאישו את ריח הגרמנים אצל הדנים.⁹

על עובדות אלו ביססו ראשי המינהל את פעילותם למען היהודים לאחר הגירוש. פעילות זו היתה מכוונת למספר מטרות מעשיות שניתן להגדירן כדלקמן:

1. קביעת זהותם של המגורשים; בדיקת מצבם המשפחתי על מנת לקבוע על מי מהם חלות אותן הבחינות הפוטורות את בעליהן מן הגירוש, ותביעת החזרתם לדניה של האנשים שהוגלו, לפיכך, לטרזין, "בטעות".

2. הקלת גורלם של המגורשים ושמירה על שלומם במידת האפשרות. בשטח זה פעלו בשלושה מישורים: מניעת שילוחם של האנשים מטרזין למחנות אחרים; תביעה לאפשר לבאי־כוח השלטון הדני לבקר במחנות; משלוח חבילות.

3. שמירת רכושם הן של המגורשים והן של הפליטים בשבדיה ותמיכה בקרובי משפחותיהם הדניים וכיוצא בהם במידה שהללו נשארו בדניה.

4. לקראת סיום המלחמה, נוסף על כל אלה המאמץ שהוכתר בהצלחה — לפנות בהקדם את האזרחים הדניים משטח הרייך המתמוטט ולהעבירם לשבדיה. פעולה זו ידועה בדרך כלל בשם "מיבצע ברנאדוט", ואמנם חלקם הפעיל של הדנים בתיכנונו ובביצועו גדול בהרבה משמקובל לחשוב.

מטבע הדברים הוא, כי הפעולות והצעדים שבהם נקטו למען השגת המטרות הללו היו שזורים ומעורבים אלה באלה. למען הבהרת הענינים נבדיל ביניהם במידת האפשרות.

העזרה למגורשים

עוד בשנים שקדמו למשבר חיפשה ומצאה הממשלה הדנית דרך כדי לתמוך בנפגעי הכיבוש ומשפחותיהם. כדי לא לעורר את תשומת לב הגרמנים נמנעו מחקיקת חוק חדש, אלא הסמיכו הוראות חדשות על חוק קיים, שהבטיח את התמיכה במשפחות המגוייסים (סעיף 281 של חוק הסעד). אחרי המשבר הורחבה תחולתו: הוכרה זכותם לתמיכה של משפחות אנשים אשר: נאסרו על ידי הגרמנים; הוגלו לגרמניה למחנות ריכוז וכיוצא באלה; ירדו למחתרת או ברחו לחוץ־לארץ; נאלצו לשנות את מקום מגוריהם או איבדו מקום עבודתם בעקבות פעולות מלחמתיות או מעשי־חבלה. מטרת הסעד היתה להבטיח רמת־חיה של המשפחות בהתאם למצבם שמלפני הפגיעה. התמיכה, שהיתה צמודה למדד השכר, הוענקה להוצאות דיור, תשלום מסים, ואף להוצאות מיוחדות כולל, למשל, לימוד מקצוע; בהמשך הזמן אף נקבעו מכסות למוזונות ולביגוד. הרשויות המקומיות, שהיו אחראיות לחלוקת התמיכה, נשאו רק בחלק קטן של הנטל, רוב התקציב כוסה על ידי משרד הסעד והביטוח הלאומי. רק בימי המשבר המדיני ביחסי דניה־גרמניה בחרש

8. מברק באסט, מס' 1328, מ־28.10.43, משרד החוץ הגרמני Buero des Staatssekretaers, Daenemark, Mai-October 1943. (להלן AA St. S.) מיקרופילם, ארכיון "יד ושם" JM/2470
 9. עדות "פמ" (K. H. Hoffmann), 5208, NG — (מיסמכים ממשפטי נירנברג שלא פורסמו מצוטטים בציוגם בלבד); משפט אייכמן ת/583.

ספטמבר 1943 ואחריו הגיעה פעולה זו להיקפה המלא והיא כללה את הדאגה לכל המגורשים הדניים ובתוכם גם ליהודים. המספר הכולל של מגורשים מדניה למחנות-ריכוז ובתי-סוהר בגרמניה היה למעלה מ-6,000, שמהם חזרו כ-5,000¹⁰ (יחד עם היהודים הוגלו כ-200 קומוניסטים לשטוטהוף. רוב הדנים הוגלו רק אחרי 1943).

תשומת-לב מיוחדת הוקדשה לבעיית דירותיהם, עסקיהם ורכושם של היהודים. השלטונות הדניים פעלו לשמירת דירות היהודים עוד בעצם ימי הרדיפות והמשטרה אף מנעה אז שוד וגניבות בדירות העוזבות. אולם, לא רק על הדירות שמרו. ב-3 באוקטובר הועברו במיבצע-סתר מיוחד — בהשגחת העיריה — ספרייה-התורה מבית-הכנסת למחבוא באחת הכנסיות של קופנהאגן. אשר לדירות, פנה משרד הסעד והביטוח הלאומי למחלקה הסוציאלית של עיריית קופנהאגן לקבל על עצמה דאגה זו. בעזרת מקורות רשמיים ואנשים פרטיים גילו את כתובותיהם של היהודים הנעדרים, ועובדי המחלקה נכנסו לדירות, ובמקרה הצורך אף פרצו את הדלתות. הם רשמו דבריי-ערך ורהיטים; כסף מומן, פנקסי חסכונות וכד' הפקידו באחת מקופות העיריה. במקרים מסויימים ביטלו את חוזה השכירות ובאחרים דאגו לתשלום שכר-הדירה. את הרהיטים והחפצים ארזו ואחסנו במחסנים. לעסקים מינו נאמן או מנהל — כפי הצורך. השרות הסוציאלי גם דאג להמשך חזיר-קניה, לביטוח, לפרעון חובות על מנת למנוע הפסקת חושים או כל נזק אחר שעלול היה להיגרם למגורשים בזמן היעדרם. המחלקה הסוציאלית של קופנהאגן דאגה בצורה זו ל-1,970 משפחות יהודיות.¹¹

זרוע אחרת של המנהל, דהיינו משרד החוץ, כיוונה את הפעולה כלפי השלטונות הגרמניים. הם תבעו רשימות מדוייקות של המגורשים והודעה על מקום הימצאם. נעשה מאמץ גדול לשמור על מפקד מדוייק של כל המגורשים למיניהם, ולעקוב ככל האפשר אחרי גורלם האישי. אירגון משלוח חבילות למגורשים היה לאחד מסעיפי הפעולה העיקריים של משרד הסעד באותה תקופה.

נסיונות לשלוח חבילות מזון ובגדים לגיטאות ולמחנות-ריכוז נעשו במקומות שונים. בקשות לחבילות הגיעו מן הגיטאות עוד בשנת 1942 גם לשבדיה וגם לדניה וגם נעשו נסיונות להיענות להן. הצלב האדום הבינלאומי עשה, החל מקיץ 1942, מאמצים רבים לארגן משלוח חבילות בפרט לטרזין. הוכנו חבילות אינדיבידואליות ומשלוחים כוללים. המשא-ומתן עם המוסדות הגרמניים — באמצעות הצלב האדום הגרמני — היה מיגע מאוד. רק בקיץ 1943 נראו אי-אלו הצלחות. בין המשלוחים הראשונים שהותרו היו רפואות. המאבק הוגבר לאחר מכן. המצב הוקל, לפחות למראית עין, כאשר הגרמנים תיכננו להציג את טרזין כ„מחנה-לדוגמה“.¹² ב-22.10 מסר סגן המנהל הכללי במחלקה המדינית של משרד החוץ הגרמני ארדמנסדורף (Erdmannsdorf) כי מיופה הכוח של הממשלה הדנית בבר-

10. וידבוג 2, עמ' 105—110.

11. פוטסטאט של החוק; ארכיון יו"ש 027/8. על הפעולות המתוארות: דו"ח עיריית קופנהאגן לשנים 1940—1955, עמ' 254/4 (København's Kommune) מר מאיר סומפולינסקי הפנה את תשומת לבי לספר זה ותודתי נתונה לו על כך.

תיאור מקיף של פעולת משרד הסעד בתקופה הנדונה פורסם ע"י מי שהיה אז מנהלו הכללי ה.ה. קוק H. H. Koch: Traek af Socialministeries Arbejde under Besaettelsen, Centraladministrationen 1848-1949, København pp. 64—86. להלן: קוק.

12. Tennenbaum: Redcross to the Rescue, YVS Bulletin, October 1959. ובעיקר

התכתבות הצלב האדום הגרמני, המחלקה לקשרי חוץ, יו"ש JM/1700/4 (עיין קולקא, שם). והן אדלר, שם, הע' 229.

לין פנה אליו בשתי בקשות: (1) להרשות לאחד מעובדי הצירות או לבא־כוח הצלב האדום הדני לבקר אצל היהודים המגורשים; (2) להודיע בהקדם את כתובתם של המגורשים, על מנת שקרוביהם יוכלו, בדרך שתראה אפשרית, לשלוח להם חבילות מזון.¹³ הנציג הדני ציין כי לפי השמועה ניתנה רשות כזאת גם בשביל יהודים ממוצא אחר (הכוונה היתה כנראה להיתר שניתן לצלב־האדום הבינלאומי). פניה זו של השלטונות נעשתה בתיאום עם חוג אנשים אשר מילאו תפקיד מרכזי כבר בימי בריחת היהודים. דירתם של הפרופסור לביוכימיה ולתורת התזונה ריקרד אגא ואשתו (Richard and Vibeke Ege) שימשה באותם הימים תחנת־ריכוז ומשלוח למאות משפחות יהודיות. הווג אגא המשיכו לאחר מכן גם בפעולת הצלה במסגרת המחתרת הדנית ועזרו לברוח לא רק ללוחמי מחתרת שבאו בצרה אלא גם לטייסי בנות הברית שנאלצו לצנוח תוך פעולתם בשמי דניה. הם גם ריכזו את משלוח החבילות לטרזין.¹⁴ על סמך רשימה ראשונה בלתי־שלימה של המגורשים שהצליחו להרכיב, אורגנה פעולה שיטתית. פרופ' אגא ועוזריו באו במגע עם משרד הסעד והביטוח הלאומי או עם השירות הסוציאלי של עיריית קופנהאגן, והכינו בתמיכת המשרד, חבילות בגדים מבגדיהם של המגורשים עצמם. המשלוח אורגן באמצעות הצלב־האדום הדני ובידיעת הגרמנים, אשר התירו משלוח זה, אך לא הרשו לשלוח חבילות מזון. לחבילות אלה הצליחו לצרף כמות מסוימת של רפואות. זאת ועוד. פרופ' אגא הריהו מומחה לתזונה ועל פי הצעתו ותכשירו יצרו בכמה מבתי־הרושת לרפואות כמות גדולה של גולת ויטאמין רב־צדדית. הכמות היתה מספקת ל־500 איש לתקופה של שנה. החבילות הראשונות נשלחו ב־4.11.43 וב־20.11.43. רשמית אסרו הגרמנים, כאמור, על משלוחי־מזון ותרופות. ראש הצלב האדום הדני, רוסינג, הידוע כמשתף פעולה עם הגרמנים, היה מחברי־נעוריו של פרופ' אגא, וזה הצליח לשכנע אותו כי גלולות הויטאמין הללו אינן סותרות את הוראות הגרמנים, שכן אינם לא בחינת מזון ולא תרופה. החבילות נתקבלו ואושרו על ידי הנמנעים בגלויות מיוחדות. בגלויות אלה הצליחו המגורשים על ידי רמזים בלתי־מובנים לגרמנים להדגיש את הצורך בחבילות מזון (נמסרו דרישות שלום לחנות מכולת ידועה בקופנהאגן או לבית־חרושת ידוע לנקניקיות וכיוצא באלה). פניות חוזרות ונשנות לגיסטאפו בקופנהאגן להרשות משלוח חבילות־מזון נידחו, וגם הפניה של הנציג הדני למשרד־החוץ הגרמני לא נשאה פרי. אולם פרופ' אגא וידידיו לא אמרו נואש, אלא טיכסו עצה כיצד להערים על איסור הגרמנים. נוסדה ה"קרן של 1944" שבה תמכו חוגים שונים, בפרט גם מקרב תנועת ההתנגדות. פעילים במיוחד היו הכמרים. בעזרת אותה קרן, החלו לארגן משלוח בלתי־רשמי ופרטי, כביכול, של חבילות מזון. הואיל ולא נותרו בדניה קרובים של המגורשים במספר הדרוש, אורגן חוג אנשים בקרב האוכלוסיה שכל אחד מהם היה מוכן לשמש כמוען חבילה. רבים מבין "סנדקי" חבילות אלה היו כמרים. מספר גדול של מוענים היו מוכנים או אף ביקשו לשלם בעד החבילות בעצמם. אולם בכל אותם המקרים, שבהם לא נמצא כיסוי כספי פרטי, קיבל משרד הסעד והביטוח הלאומי על עצמו לכסות את ההוצאות מתקציב התמיכה הנ"ל.

13. Inland A/B 63/2 תיק "אינלנד" זה כנראה לא היה ידוע לאדלר ומשום מה לא נכלל גם בין תיקי משרד החוץ הגרמני שצולמו עבור יו"ש. מצאתי אותו בארכיון משרד החוץ בבון ופוטוסטאטים ממנו ביו"ש 027/10. התיק גם לא נוצל להכנת משפט אייכמן.

14. התיאור הבא מבוסס על שני מקורות עיקריים: על מאמר של פרופ' אגא בבטאון הצלב האדום הדני "Samaritum" לרגל ציון 20 שנה למאורעות אוקטובר 1943 ועל מאמרו של ה.ה. קוק.

פרופ' אגא סידר כרטסת מיוחדת אשר בה נרשם שם הנמען ושם המוען או המוענים, במקרים מסויימים מצויין גם מקום הימצאות רהיטיו וחפציו, או האנשים שדרכם אפשר להגיע אליהם. התאריכים הנקובים בכרטיסים מסתיימים כולם עם שנת 1943, בכרטסת נרשמו רק הבקשות למשלוח מזון, והמשלוח עצמו שהיה „פרטי“ כביכול, לא צוין בגלוי, אך אין ספק כי הכרטסת שימשה יסוד גם למשלוחי מזון. על כך מעידה העובדה כי לכל אחד מבני המשפחה כרטיס משלו. במספר מקרים כתובת המוען בשבדיה. בדניה היתה הרשת פרוסה על כל הארץ. שהו בה לפני המלחמה קבוצות שונות של חלוצים וילדי עליית-נוער מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה. הם עבדו ולמדו אצל איכרים, גננים וכיוצא באלה. הכתובות שמחוץ לקופנהאגן מעידות לרוב כי האפטרופסים המשיכו לדאוג לנעריהם-חניכיהם גם לאחר מכן. על פי הכרטסת נשלחו בקביעות כ-700 חבילות בחודש והואיל ובדרך כלל גורשו משפחות שלימות, נשלחו החבילות בתור לכל מבני-המשפחה, ובדרך זו קיבלה כל משפחה חבילות באופן רצוף. במידה שחסרו שמות בכרטסת הודיעו המגורשים באישורי החבילות על הנשכחים בציינם אותם כשולחי התשובה.

Me tz, Axel
Isfr. Vestergade 27
Odense.

Sv. fra Dir. Poul Jespersen, Bast
Talgsmelteri. Noget Tøj er sendt,
der ventes Svar fra Theresienstadt
om der skal sendes mere.
Sagf. Jensen, Odense er Værge og har
Opsyn med Lejligheden.
Svar fra C.E.Jensen d. 26/11
Tøj afsendt til Sønnen.
Møbler opmagasineret, Lejlighed udlejet
Anmoder om at faa Tøj sendt ✓

Sagf.
C.E.Jensen, Vesterg, 27
Odense

Fru Hegdal
Strandvej 4 A
Bast Talgsmelteri
Ingerslevg. 124

Gross.H.C.Bendix Peterse
Helgaasvej 31, Odense

Axel Metz' Hustru, Magna, og Søn Steen, ogsaa i Th.resienst.

II. Gross. H.E.Bendix
Helgaasvej 31, Odense

דוגמה מכרטסת פרופ' אגא (ארכיון „יד ושם“ 027/16)

מִן אֶקְסֵל
תושב אודנסי, גם ארבע הכתובות של אנשים מוכנים לשלוח חבילות, מאודנסי. שניים מהם מודיעים ששלחו בגדים ומחכים לתשובה מתרויגשטאט אם צריך לשלוח יותר. עורך דין יאנסן הוא בעל הבית ודואג לדירה. תשובת יאנסן מ-26/11 נשלחו בגדים. הרהיטים אוכסנו, הדירה הושכרה. מבקש שישלחו בגדים. אשתו של אקסל מץ, מאגנה והבן סטיין ג'כ בתרויגשטאט. תורגמו בעיקר ההערות האינפורמטיביות, שמות וכתובות לרוב לא צוינו.

לכתחילה, לא היו מארגני הפעולה בטוחים כל עיקר שאכן החבילות תגיענה באמת לתעודתן, אפילו האישורים שנתקבלו לא היה בהם כדי להוכיח כי המגורשים גם נהנו מן המזון שנשלח אליהם. אמנם התברר כי הבירוקראטיות הפדנטית של הגרמנים לא הכזיבה, ושלטונות הדואר והרכבת, שלידיעתם כנראה לא הגיע איסור המשלוח מטעם הגיסטאפו, מילאו את תפקידם בנאמנות, אפילו בתוך טרזין. עם זאת, מתעוררים ספקות אם הגרמנים באמת „לא ידעו“ שהגיעו חבילות עבור הדנים בגיטו.

הפעולה הזאת נמשכה עד לימי ביקור הוועדה בטרזין ביוני 1944. היא היתה חלק של פעולה דנית מקיפה לשם משלוח חבילות לכל האסירים הדניים במחנות ההסגר,

שנשלחו בחלקן מראשיתן באמצעות הצלב-האדום. על פי ההסדר הותר לשלוח לכל אדם שתי חבילות בחודש, אך למעשה נשלחו לא פעם שלוש ואפילו ארבע. חבילת מזון סטנדרטית הכילה:

1 קופסת שפרוטים	3/4 ק"ג סוכר
1 " מקרלים	1 " נקניקיות
1 " בשר	1 " פירות
1 התיכת סבון	1/2 " חמאה
20 קוביות מרק בשר	1/2 " Knaekbroed
	1/4 " ביסקוויט שיפון

פעם בחודש הוסיפו לכך 30 סיגריות ו־100 גר' טבק, אך מנה זו הוגדלה לאחר מכן בהרבה והחל מינואר 1945 הגיעה ל־200 עד 300 סיגריות בחודש. הואיל ונודע כי מן המגורשים נלקחו בגדיהם, נשלחו גם חבילות בגדים. חבילה כזאת, אף היא סטנדרטית, הכילה:

1 סודר	1 מעיל
1 זוג כפפות	1 זוג מכנסיים
1 כובע חרפי	1 סוודר
1 זוג נעליים גבוהות	1 חולצה
1 זוג נעלי־בית	2 תחתונים וגופיות

נוסף על הפצים אלה נשלחו, על פי הצורך, גם פריטים רבים כגון נייר כתיבה, מצתים, ילקוטים, דברי תפירה, ספרים, קערית אוכל, מספריים, נייר טואלט, אבקה נגד חרקים ועוד ועוד. קרובי האסירים ייסדו ועדים לכל מחנה ומחנה ובעזרת משרד הסעד ובתיווכו שיתפו פעולה ביניהם וסיפקו אחד לשני את האינפורמציה בדבר צרכי המגורשים, משאלו־תייהם וכו'. לאחר שכל הפעולה היתה מרוכזת במשרד הסעד והמדינה אף מימנה את משלוח החבילות, הרגישו הקרובים כאילו הם עצמם אינם עושים דבר לשם הקלת גורל האסירים. על כן נקבע כי הקרובים יוכלו לשלוח כל חודש "חבילת עידוד" שתכיל סוכריות, ריבה, עוגיות ותפוחי־עץ. אלה נשלחו באמצעות שירות הדואר הכללי. כדי להבטיח כי כולם יוכלו לשגר חבילות מסוג זה קיבלה המדינה על עצמה לשלם לקרובים כל חודש 10—15 כ"ד (בערך עד 2 דולר) לצורך זה. כאשר מערכת התחבורה הגרמנית החלה להשתבש בסתיו 1944 רכש משרד הסעד מכוניות שהעמיד לרשות הצלב האדום לשם הובלת החבילות.¹⁵

אין ספק כי חבילות המזון הן אשר הצילו את חייהם ואת בריאותם של רוב העצורים הדניים לא רק בטרזיין אלא גם במחנות אחרים. בטרזיין נתקבלו בסוף פברואר 1944 החבילות הראשונות. בחמשת החודשים עד לתאריך זה מתו 24 מבין האסירים הדניים בעוד שב־14 חודשים בקירוב עד לשיחרור, נפטרו בגיטו מבין המגורשים רק עוד 27, כלומר התמותה פחתה ביותר מ־50%. אמנם אולי לא פחות חשוב מערכן התזונתי של החבילות, היה ערכן הפסיכולוגי, כי הן המחישו לאסירים את זיקתם לארץ מכורתם והוכיחו להם כי אמנם לא נשכחו — כמתים.

"מצב הרוח הטוב שנגרם על ידי התזונה המשופרת — כותב הרב פרידיגור, הרב

15. קוק, שם

הראשי דאז של קופנהאגן — היה לא פחות חשוב ממצב הבריאות המשופר ולא עוד אלא שרוחנו נתחזקה על ידי ההכרה הנפלאה כי בבית זוכרים אותנו ועובדים למעננו. הן — כך חשבנו — אם הם שם בבית דואגים לכך שלא נמות מרעב, הרי גם ימצאו אמצעים ודרכים להצילו מגיהנום זה.¹⁵

מיצרכי המזון הועילו לא רק לבריאותם של המגורשים הדניים. לסחורה זו היה ביקוש רב בטרזין — לא רק אצל האסירים היהודים, אלא גם אצל הסוהרים הגרמנים והצ'כים, והיהודים הדנים השתמשו בעושרם בעת מצוא אף כשוחד. מצבם החומרי המיוחס ייחד להם מעמד מיוחד בקרב המחנה ומובן שהוא עורר גם קנאה. במקרים מסויימים השיגו היהודים הדנים משלוח חבילות מזון גם עבור אנשים בודדים ממוצא אחר. הרב פרידיגר גם מספר, כי מסרו את עודף גלולות הוויטאמין לבתי-החולים. אדלר מאשים את הדנים ב"קמצנות מביישת" ועם זאת הוא מדגיש, כי קיימו יחסים טובים עם שאר הקבוצות, בפרט עם הצ'כים.¹⁶

שונה מנסיונו והערכתו של אדלר היא דעתו של זאב שק ואשתו עליזה. זאב שק, יליד צ'כוסלובקיה, מחוגי תנועות הנוער החלוציות, בא לטרזין כבן 23 והיה מחברי ההנהגה של "החלוץ" בגיטו. התנועות שהשתייכו ל"החלוץ" עבדו בטרזין במחתרת. חברי תנועות הנוער החלוציות קיימו שותפות בינם לבין עצמם, ולא הורגשו ביניהם סייגים עדתיים. כך מסרו חברי "החלוץ" מדינה לחבריהם מארצות אחרות מחבילותיהם. ביחס למבוגרים אומר גם זאב שק, כי "יצא להם שם של אנוכיים".¹⁷

ביקורו של אייכמן בקופנהאגן

החל מיום פרוץ הרדיפות, נאחו השלטון הדני באותו פירוש, שבאסט נתן להוראות הגירוש, דהיינו, כי אינן חלות על יהודים צאצאי נשואי-תערובת ולא על אלה הנשואים בנישואי תערובת. כבר בצהרי יום הרדיפות של 2 באוקטובר שלח מפקד המשטרה הוראה לכל תחנות המשטרה במדינה לשים לב במיוחד לנקודה זו ולציין מי ומי הם האנשים שעליהם חלות הבחינות המשחררות. הגרמנים גם שיחררו מגירוש מספר לא קטן של יהודים למחצה ונשואים בנישואי תערובת. עם זאת, היו כמובן בין המגורשים גם מן הסוג הזה. החל מן הימים הראשונים של אוקטובר עבדו השלטונות הדניים, כלומר בעיקר משרד החוץ בהדרכתו של מנהל המחלקה המדינית וואס (Frants Hvaas), למען החזרת אנשים אלה לדניה. כבר ב־6 באוקטובר מסרה הצירות הדנית בברלין למנהל המחלקה לארצות הצפון, פון גרונדהאר (von Grundherr) תזכיר בנידון, שבו היו מתוארים 12 מקרים מן הסוג האמור על פרטיהם האישיים.¹⁸ ב־7 באותו חודש העביר סגן מנהל המחלקה לעניני יהודים ("Inland II") פון תאדן (von Thadden) את התזכיר הזה לאייכמן ובמכתב הלווי ציין: "למען הרגעת האווירה בדניה היה משרד-החוץ מקבל בברכה בדיקה מהירה ככל האפשר והסדר של המקרים המובאים בתזכיר במקרה שהמדובר

M. Friediger: Theresienstadt, Koebenhavn 1946, pp. 88/9. a15

16. אדלר, שם, עמ' 306.

17. זאב שק והבריו, דאגו לאוסף מיסמכים ועיין הודעתו בנידון אצל אדלר, תריונישטאט עמ' 703/4. המובאות בשמו מתוך עדות שמסר לי, יר"ש 027/13. AA. St. S. 18

יהודי דניה בטרזיינשטאט

Der Chef der Sicherheitspolizei
und des SD

089 776

Berlin SW 11, den 14. Dezember 1943
Prinz-Albrecht-Straße 8
Ortsanruf 12 88 48 - Fernanruf 12 84 21
Reichsbankgütekonto: 1/1166 - Postscheckkonto: Berlin 2288

IV B4 a-3 5446/42g(1670)

Bitte im Schriftverkehr dieses Geschäftszeichens, das Datum und
den Gegenstand angeben

Auswärtiges Amt
Inl. II A 9117
eing. 20. DEZ. 1943
An das Amt. Durchsch.

Gehrig

Auswärtige Amt
z.Hd. von Herrn Legationsrat von Thadden
o.V.i.A.
Berlin 78,
Wilhelmstr. 74-76.

Betrifft: Die in Theresienstadt befindlichen
Juden dänischer Staatsangehörigkeit.

Bezug: Schreiben vom 22.11.1943 - Nr. Inl.-
II A 8829.-

83 6 Böhlen

Nach hiesiger Auffassung besteht
keine Veranlassung dazu, den dänischen Stellen im vorliegenden Falle durch Vorverlegung des Termins für den Besuch in Theresienstadt entgegenzukommen. Ich bitte daher, nach wie vor daran festzuhalten, dass die Beauftragten des Dänischen Roten Kreuzes voraussichtlich erst im Frühjahr nächsten Jahres die nach Theresienstadt abeförderten Juden dänischer Staatsangehörigkeit besuchen können.

Im Auftrage:

[Handwritten signature]

אייכמן עונה בשלילה על הצעת פון תאדן להקדים את ביקור הוועדה בתרזיינשטאט.
התיק: Inl. 2 A/B 63/2. ארכיון "יד ושם" 027/10

(ראה הערה 44)

הוא באמת במאסרים שנעשו שלא כחוק". (כך!)¹⁹ ה-ר.ס.ה.א. ענה על פנייתו של תאדן מ-7 באוקטובר ב-12 באוקטובר, המכתב חתום על ידי סגנו של אייכמן, גינתר. טענתו הייתה כי כל האנשים שבהם מדובר בתזכיר (מלבד אשה אחת) הם יהודים מלאים, על כן "החזרה לדניה – נוסף לנימוקי בטחון עקרוניים סותרים – אינה באה בחשבון גם מסיבה זו".²⁰ באריכות הוא טוען לאחר מכן כי כל המקרים נבדקו בדיקה מדויקת וחוזרת ואף מספר אנשים שוחררו עוד לפני הגירוש ואין, אם כן, מקום לטענות. משרד-החוץ פנה עוד באותו היום לבאסט בענין. במברק התשובה שלו מ-13.10.²¹ הוא מציין כי הוא אמנם לא הבטיח החזרת האנשים שגורשו בטעות, אך מצבם שלו ושל מפקד משטרת הבטחון כלפי השלטונות הדניים יהיה בלתי נעים ביותר אם אנשים אלה לא יוחזרו. נוסף על כך הוא מעורר שאלה נוספת והיא שיחרורם מגירוש של אנשים בגיל זיקנה מופלגת בציינו כי "מפקד משטרת הבטחון תמים-דעים אתי כי מאסרם וגירושם של יהודים בגיל כה גבוה הם מיותרים הואיל ואינם יכולים עוד להזיק, לא מבחינה מדינית ולא מבחינה גזעית. רגשי הרחמים של הדנים היו נרגעים לו היו מוציאים אנשים בגיל גבוה ביותר מן האקציה נגד היהודים". הוא התייחס כאן לשני מקרים מסויימים. אחד של הגב' טאקסיירא (Texeira) בת 102 שנה, התושבת הזקנה ביותר של קופנהאגן. מקרה זה עובר כחוט-השני בכל הדיון על בעיית החזרת אנשים מטרזין (ועיין להלן). המקרה השני הוא של מנהלת בית-ספר לשעבר, חנה אדלר, בת 84. קרובת משפחה של פרוף' גילס בור (Bohr) חתן פרס נובל. היא נאסרה, ושוחררה על פי עצומה דנית, שעליה חתמו מאות מבין תלמידיה לשעבר ובראשה רקטור האוניברסיטה ופקידים בכירים. בינתיים המשיכה הצירות הדנית בברלין להגיש שמות אנשים שהוגלו "בטעות".

לאור סירוב ה-ר.ס.ה.א. פנה מחלקת "אינלנד 2" לריבנטרופ וביקשה אותו להכריע בשאלות השנויות במחלוקת בין משרד החוץ ו-ר.ס.ה.א. במוזכר לשר מ-14 באוקטובר מצויינות השאלות כדלקמן: (1) האם להבא יש להוציא יהודים זקנים מכלל מאסר? בנקודה זו קיבלה המחלקה את טיעונו של באסט. (2) האם יש להוציא ילדים מכלל מאסר? כאן קובעת המחלקה, תוך אחדות-דעה עם ה-ר.ס.ה.א., כי הוצאתם מן הכלל של ילדים "היתה סותרת את מגמות היסוד של מדיניותנו לגבי היהודים". (3) האם יש לשחרר את היהודים הזקנים שכבר נאסרו והוגלו? המחלקה אינה תומכת בהיענות כזאת לתביעות הדנים. (4) האם יש להשפיע על הרייכספיהרר אס-אס על מנת להשיג את שחרורם של יהודים למחצה ונשואים בנישואי תערובת? המחלקה מציינת כי הסדר כזה יתכן רק על ידי שיחה עם הרייכספיהרר אס-אס, הואיל והפקידים, הנוגעים בענין ב-ר.ס.ה.א., מתנגדים לו. המחלקה ממליצה על שחרור "לפחות בכמה מקרים בולטים ביותר" וכן מצויין כי גם המחלקה המדינית של משרד החוץ (דהיינו סגן המנהל הכללי האנקא) ממליצה על שחרור. הכרעתו של ריבנטרופ נתקבלה כבר למחרת היום ב-15 באוקטובר.²² לפיכך, קיבל השר את נימוקיו של באסט "והכריע עקרונית לטובת טיפול גמיש יותר בבעיית היהודים בדניה". ידיעה זו נמסרה גם לבאסט וגם ל-ר.ס.ה.א.

19. תיקי המחלקה "אינלנד 2" 54/8 (=geheim) JM/2216 Inl. II g יום אחרי כן, כלומר ב-8.10 מסר הציר הדני מור (Mohr) להאנקא העתק נוסף של אותו תזכיר. ההוא העביר גם את החומר הזה ל"אינלנד 2" תוך ציון כי לפי דעתו מחייבים שיקולי מדיניות החוץ לקיים במקרה זה את ההבטחות שניתנו (כך!).
20. אינלנד 2, שם.
21. AA. St. S. 21.
22. אינלנד 2, שם.

יהודי דנייה בטרזיינושטדט

A. M.

Sofort nach der Judenaktion in Dänemark hat das Ministerium des Aeußern die deutschen Behörden um ein Verzeichnis über die deportierten dänischen Staatsangehörigen geweten. Trotzdem bereits drei Wochen seitdem vergangen sind, ist es nicht gelungen, eine solche Liste zu erhalten. In Kopenhagen ist gesagt worden, dass die Listen nach Deutschland gesandt worden wären und von dortaus verschafft werden müssten. Das Ministerium des Aeußern hält es für ein billiges Verlangen, dass es wenigstens benachrichtigt wird, welche dänischen Staatsangehörigen deportiert worden sind und wo die Betreffenden sich jetzt befinden, und es lenkt die Aufmerksamkeit darauf, dass eine solche Unsicherheit im allerhöchsten Grade beunruhigend und auf die Bevölkerung aufreizend wirken muss. Die Listen wären auch von Bedeutung für die Feststellung, ob weitere Personen als diejenigen, von denen man Kenntnis hat, irrtümlich verschickt worden sind, ebenso wie die Listen für den Versand von Geschenkpaketen seitens der Angehörigen der Deportierten erforderlich wären.

K211241

Wie in der Aufzeichnung der Gesandtschaft vom 6. Oktober, betreffend die Personen, die irrtümlich verschickt worden sind, mitgeteilt, hat der Bevollmächtigte des Deutschen Reichs auf Anfrage bestätigt, dass Juden nicht von der Aktion erfasst werden, wenn sie mit einem nicht-jüdischen Ehepart verheiratet sind oder, falls eine solche Ehe aufgelöst ist, Kinder aus der Ehe vorhanden sind, ohne dass irgendein Vorbehalt gemacht worden ist, weder hinsichtlich der Tatsache, dass die Kinder nicht als Juden angesehen werden dürfen, noch dass die Kinder mit dem betreffenden ^{Eltern} ~~Eltern~~ ^{Eltern} zusammenleben, siehe auch [Schreiben des Herrn Dr. Best vom 5. Oktober an Direktor Svenningaen.] Das Ministerium muss dies als eine Zusage auffassen, die auch dann gilt, wenn deutsche Juden unter entsprechenden Um-

E 3
Kennen
...
2. April 1942
Dr. Best auf Verlangen
mit Dr. S. Wimpfener

H522420

83-26

T. Müller
H 524932

stünden evakuiert worden sind, sodass die in Deutschland geltenden Regeln auf diesem Gebiet nicht ausschlaggebend sein können.

2/ Das Ministerium legt entscheidenden Wert darauf, dass die Personen, die aus Versuchen mitgenommen worden sind, sowie Alte und Kinder, baldmöglichst zurückkehren können.

Dänischerseits wird auch der grösste Wert darauf gelegt, dass einem Mitglied der Gesandtschaft oder einem Vertreter des dänischen roten Kreuzes erlaubt wird, die deportierten dänischen Staatsangehörigen zu besuchen.

3/ 10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20

Berlin, den 25. Oktober 1943.

תזכורת הצירות הדנית בברלין המסכמת את כל תביעות הדנים ביחס למגורשים.
התיק: IM/2216 .Inl. II g 54/8

למחרת היום, ב־16 באוקטובר נפגש תאדן עם מילר (Mueller) עצמו, כנראה, כדי לדון איתו — בין השאר — על הבעיה הדנית. לפי דיווחו של תאדן, אמר מילר באותה שיחה על כשלון ה"מיבצע" בדניה: "ההודמנות להעביר פעולות במיבצע מכריע לא תחזור עוד, כיוון שכוחות המשטרה הדרושים אינם עוד בנמצא".²³ בעיית הכשלון בדניה בכלל העסיקה את המוסדות הגרמניים באותם הימים ובהקשר זה שלח באסט גם את המברק הידוע והמצוטט במקומות רבים (מ־18 באוקטובר) שבו העיד כי הטענות שהועלו נגד היהודים הדניים כאילו עסקו במעשי חבלה ובריגול הומצאו "למען המטרה".²⁴ רק ב־20 באוקטובר הועברה תשובתו של ריבנטרופ מן ה־15 באוקטובר על ידי מנהל מחלקת "אינלנד 2", ואגנר (Horst Wagner) אל באסט. אולם שום הכרעה מעשית לא הוכרעה עדיין, ובינתיים הוסיפה הצירות הדנית בברלין להגיש שמות נוספים של "טעויות", מספרם הגיע כבר ל־20.²⁵ תזכיר נוסף ומקיף הגישה הצירות הדנית ב־29.10, ובו חזרה גם עוד פעם על אותם המקרים, שלגביהם טען גינתר כי ההקלות אינן חלות עליהם, והובאו הוכחות נוספות שאכן כל אלה שדובר בהם שייכים לקטגוריה המשוחררת מגירוש. אך חשוב מחומר זה, שהכיל את הסקרים האינדיבידואליים על פרטיהם, היתה תזכורת שהדנים הגישו למשרד החוץ הגרמני ב־25 באוקטובר. כאן ריכזו בפעם הראשונה את כל תביעותיהם בדבר היהודים המגורשים והן: מסירת רשימה של כל המגורשים לשם בדיקת הטעויות והכנת משלוח חבילות מצד קרובים; החזרת ילדים וזקנים והחזרת האנשים שגורשו בטעות; מתן רשות לאחד מחברי הצירות הדנית או לבא־כוח הצלב האדום הדני לבקר את הנתינים הדניים המגורשים. הטון של המיסמך הריף למדי, בפרט אם מביאים בחשבון שהוגש על ידי שלטונותיה של ארץ כבושה לכובש.²⁷

23. אינלנד שם, משפט אייכמן ת/617.
24. הילברג, עמ' 363, אדלר הע' 41 עמ' 717.
25. מכתב מ־23.10 Inl. II AB, 63/2 כל החומר הועבר לר.ס.ה.א. "לשם בדיקה".
26. אינלנד, שם.
27. אינלנד 2, 54/8, עיין תעודה. (A.M. — Aide Memoire)

בינתיים פנתה מחלקת „אינלנד 2” גם היא ב־25.10 לריבנטרוף בבקשת הכרעה נוספת בכל אותן הבעיות. שהדנים נגעו בהן בתזכיר.²⁸ צויין כי השר לא הכריע עדיין בדבר שחרור אנשים מטרוזין. לפניה זו ענה זונלייטנר, מנהל לשכת־השר, ב־28 באוקטובר, כי השר מבקש לברר את הענין עוד פעם עם ה־ר.ס.ה.א. ומאשר מחדש שהוא חושב שצריך לגרש רק צעירים ועדיין מסוכנים. וכי למשל היהודיה בת ה־102 אינה יכולה עוד להזיק בדניה וגירושה רק ישמש את התעמולה נגדנו. הוא מתנגד גם לגירוש יהודים למחצה ומבקש להגיש לו את רשימת הילדים.

הוראה זו של ריבנטרוף מ־28 באוקטובר הביאה לידי בירור נוסף ומקיף של השאלה בין מילר עצמו ובין משרד החוץ. כתוצאה מדיון זה נשלח אייכמן לקופנהאגן לבירור המצב ולמשא־ומתן עם באסט על השאלות השנויות במחלוקת. על כך הודיע ואגנר לבאסט במברק מ־30 באוקטובר.²⁹ אייכמן ביקר בקופנהאגן ב־2.11, חודש אחרי התחלת הגירוש. למחרת היום הודיע באסט במברק על תוצאות המשא־ומתן.³⁰ לפי זה, הוא הגיע עם אייכמן לידי הסכם בנקודות הבאות:

1. יהודים מעל לגיל 60 לא ייאסרו עוד ולא יגורשו.
 2. יהודים למחצה ויהודים החיים בנישואי תערובת שנאסרו וגורשו ישוחררו ויחזרו לדניה.
 3. כל היהודים שגורשו מדניה לטרזין יישארו שם ובא־יכוח של המינהל הדני ושל הצלב־האדום הדני יבקרו שם אצלם בעתיד הקרוב.
- בסיום המברק מבקש באסט לברר האם ה־ר.ס.ה.א. „ינהג לפי הצעותיו של אייכמן”. בהתאם לבקשתו של באסט, קיים משרד־החוץ התייעצות עם אייכמן ביום שובו לברלין, דהיינו ב־4 בנובמבר. באותה פגישה או בפגישה נפרדת נדונה בעיית הביקור בטרזין באותו יום גם עם הצלב האדום הגרמני.³¹ על הדיון בין „אינלנד 2” ואייכמן אנו לומדים מהערות שוליים שנרשמו בטופס מברקו של באסט (מ־3 בנובמבר) ששימש יסוד לטיפול בענין „טופס העבודה” „Arbeitsexemplar” כפי שנקרא בשפת משרד־החוץ). גם תשובותיו של אייכמן נרשמו שם בשוליים. אותן הודיעו לבאסט עוד באותו היום כתשובה על מברקו. וזו לשון מברק התשובה:³² „ר.ס.ה.א. אֶס־אָס אוברשטורמפיהרר אייכמן הבטיח ביצוע הצעות המברק הנ”ל” (של באסט הנזכר כסמוכין בראש המברק הזה). מודגש כי סעיף 1 (יהודים מעל לגיל 60 לא יגורשו) מתייחס רק לעתיד. בדבר סעיף 2 (החזרת יהודים מטרוזין) יבדקו את כל המקרים בדיקה מדוקדקת ורק כשהיא תעלה ללא שמץ של ספק כי נפלה טעות, יחזירו את האנשים. בדבר סעיף 3 (היהודים הדניים ישארו בטרזין ויערך ביקור אצלם שם) מסכים ה־ר.ס.ה.א. עקרונית לביקור המוצע, אך זה אינו

28. (A.A.S.T.S.) אינלנד 2, שם.

29. שם;

30. שם; משפט אייכמן ת/587. על פי המתואר כאן עיקר תפקידו של אייכמן בניסיעתו לקופנהאגן לא היתה בדיקת הכשלות בעבר — כטענת התביעה במשפט — אלא בירור השאלות השנויות במחלוקת שתבעו הכרעה, והסדרתן בעתיד לבוא. על פי החומר שהבאנו יום הנסיעה לא היה בפעם זו אייכמן אלא מילר. אין מקרה זה מלמד על המקרים הרבים האחרים שבהם נקט אייכמן ביוזמה עצמית, אלא על שוני המצב ביחס לדניה.

31. אינלנד 2, שם; משפט אייכמן ת/583. על הדיון עם הצלב האדום גם בהתכתבות י”ש JM/1700/4 השווה הע’ 12. פרטים בסעיף הבא.

32. אינלנד 2, שם.

רצוי לפני אביב 1944. יורשה ליהודים בטרזין לכתוב לדניה אולם משלוח חבילות-מזון עדיין אינו רצוי. לבסוף צויין עוד כי היהודיה טאקסיירא (Texeira) בת ה-102 תוכל להישאר בדניה. אייכמן עצמו הודיע כי מקום הימצאה אינו ידוע, אך מניחים שהיא מסתרת בדניה. הנחה זו היתה נכונה.

ההחלטות האלה נמסרו גם לצירות הדנית בעל-פה או בכתב, אולם בינתיים המשיכו הדנים להמציא למשרד החוץ שמות חדשים ובמקביל לכך גם הוסיפו לספק חומר שיוכיח את צדקת תביעותיהם הקודמות להתנרת האנשים.³³ הפצרותיהם החוזרות ונישנות גרמו למכתב חדש של תאדן לאייכמן מ-16.12.1943. כאן הוא ביקש לבחון האם אין אפשרות לשחרר מיד קבוצה קטנה של 5-6 אנשים מבין היהודים „כהוכחה לקיומן של ההבטחות שניתנו על ידי אוברשטורמבאנפיהרר אייכמן בקופנהאגן”.³⁴ אייכמן נענה לבקשה זו ב-4.1.44 הודיע פון תאדן על הסכמתו של ה-ר.ס.ה.א. לשחרר בשבוע הבא מטרזין 5 אנשים ששמותיהם נזכרים במזכר. אשר לבדיקת שאר המקרים טענו כי לא יוכלו לסיים את הבדיקה מכיוון שחלק גדול של התיקים נהרס על-ידי התקפת-אוויר. כן סירב ה-ר.ס.ה.א. למסור את רשימת היהודים המגורשים והציע להשתמש כלפי הדנים בתירוץ השמדת התיקים. הכרעה בדבר החבילות עדיין לא ניתנה. דברים אלה הודיע האנקה לציר הדני שביקר אצלו ב-5 בינואר.³⁵ בביקור זה השמיע מור תביעות שונות שהיו מכוונות לבירור גורלם של כל אלה שגורשו בחדשי החורף מדניה למחנות ריכוז בגרמניה; אשר ליהודים, הסביר האנקה את האיסור בדבר החבילות בטענה כי אין צורך בחבילות, הואיל והיהודים הדניים בטרזין מקבלים אותן מנות-מזון כמו האוכלוסיה הגרמנית וכן — כך הוסיף וטען — אי-אפשר לשפר את מצבם של היהודים הדניים מטעמים משמעותיים. כפי שאנו יודעים, לא השלימו הדנים עם הסירוב ולא האמינו להודעות המרגיעות, אלא חיפשו ומצאו דרך לעקוף את איסור משלוח החבילות.

ב-19 בינואר רשם תאדן את שמותיהם של חמשת „בני התערובת המשוחררים” (“Freigelassene Mischlinge”);³⁶ אך השלטונות הדניים לא שקטו גם עכשיו. באותו יום עצמו, ב-19.1.1943, מסרה הצירות לתאדן העתיקים מכל החומר ומכל מכתביהם שהגישו מאז ראשית אוקטובר 1943. זאת היתה תשובתם של הדנים לטענה הגרמנית כי אי אפשר לטפל יותר בבדיקת מצבם האישי של המגורשים מכיוון שהתיקים אבדו. אולם מאמצים אלה לא נשאו עוד פרי. תכסיסם של הגרמנים לספק את דרישות הדנים חלקית על מנת לבלום את יוזמתם, הצליח במידת מה. מכאן ואילך ריכזו הדנים את מאמציהם בעיקר בתביעה להרשות ביקור בטרזין.

בצד הפעולות המרכזיות הללו, השתדלו השלטונות הדניים גם לברר את גורלם של בודדים שנעלמו או שגורלם בתוך טרזין לא היה ברור. ברוב המקרים זכו שאלותיהם המנומסות והעקשניות בסופו של דבר לתשובה. בפרט לאחר קיום הביקור בטרזין ביוני 1944. הבעיה של שאלות מסוג זה נדונה כבר ב-4.3.43 בשיחה בין הצלב האדום הגרמני וסגנו של אייכמן, גינתר. כאן נקבע כי על שאלות כאלה יש לענות במקובץ, פעם בחדש.

33. שני מיסמכים מיום 11.11.43 Inland II A/B 63/2

34. שם. דו"חו של האנקה הודפס בדו"ח הוועדה הפרלמנטארית הדנית שחקרה אחרי המלחמה את קורות תקופת הכיבוש Beretning til Folketing, Bd. I—XV, Koebenhavn, 1946—1958

(להלן: ברטנינג) כרך 13, נספח 3, עמ' 1382; והשווה אדלר, שם, הע' 41 עמ' 717.

35. המזכר: אינגלנד 2, דו"ח השיחה: ברטנינג, שם, עמ' 1402; אדלר, שם.

36. אינגלנד 2, שם.

ורק אם התשובה היא חיובית. „את השאלות שעליהן לא השיבו יש לראות כמחוסלות“ נאמר ב„רישום לתיק“ המוסר על הדיון.³⁷ לדנים ענו, אמנם רק בסתיו 1944, גם כשהתשובה היתה כי האיש נפטר.³⁸

המשא ומתן המייגע בין משרד החוץ הדני ומשרד החוץ הגרמני מזה ובין משרד החוץ הגרמני וה־ר.ס.ה.א מזה על הטיפול ביהודים המגורשים בטרזין, על קיום קשר אתם ועל שיחרורם של אלה שגורשו שלא בהתאם להוראות הגרמניות, נמשך מרגע הגירוש מדי חודש בחודשו, ואפילו מדי שבוע בשבוע. עמדנו עליו בפרוטרוט, כי הוא מראה את מידת הרצינות והעקשנות שבה טיפלו הדנים בבעיה. שאלותיהם והפצרותיהם, שהוגשו בצניעות ובצורות המקובלים של משא־ומתן דיפלומטי בין עמים עצמאיים, הטרידו את משרד־החוץ הגרמני עד כי הוא, מצידו, הטריד את ה־ר.ס.ה.א. ואף תבע ממנו ויתורים, שמוסד זה לא היה רגיל לוותרם ושמשרד־החוץ לא היה רגיל לדרוש אותם. למשא־ומתן זה נאלצו השלטונות הנאציים הללו להיכנס לאחר שכבר נחלו קודם מפלה בנסיונם לפתור, כביכול, את הבעיה היהודית בדניה נוסח „הפתרון הסופי“. על רקע זה יש להבין את שליחותו של אייכמן, בפקודתו של מילר, לקופנהאגן בימים הראשונים של נובמבר ואת תוצאותיה. אייכמן לא שכח לבאסט את המפלה הזאת ועוד במשפט דיבר עליו בהתמרמרות רבה.³⁹ אך נראה כי גם הוא הבין כי מי שהנחיל לנאצים מפלה זה היה העם הדני. בשיחתו עם העתונאי סאסן (Sassen) — 20 שנה לאחר המאורעות הנדונים כאן — הוא אמר בדברו על הונגריה: „היה לי ברור שאני כגרמני לא יכולתי לדרוש את היהודים מההונגרים, היו לנו יותר מדי צרות עם זה בדניה. על כן השארתי את כל הענין לשלטונות ההונגריים.“⁴⁰ אם כי אייכמן שיקר כאן ביחס להונגריה, מראה ההערה כי דניה לימדה אותו לקח והוא הבין כי אין להגשים את „הפתרון הסופי“ בנקל בניגוד לרצון העם שבתוכו ישבו היהודים. על אותו רקע יש גם להבין את התנהגותו של ורנר באסט, אשר — כנציג הגרמנים בדניה — לא יכול היה, אלא לסגל את עצמו במידת מה לתביעות הדנים.⁴¹

הדנים השיגו, אם כן, לפחות חלק ממשימותיהם: קיום קשר דואר עם המגורשים; החבילות שנשלחו אליהם נתקבלו על ידי המוענים, על אף האיסור הרשמי; אחדים מאלה שהוגלו „בטעות“ הוחזרו לדניה; היהודים הדניים נשארו בטרזין ולא הועברו משם ל„מחנה עבודה“. השלטונות המשיכו לעבוד למען קיום הביקור בגיטו. ואולם בענין זה, שאף לו נאלץ אייכמן להסכים, הוא ביקש להעלים על הדנים ולהכותם בנשקם הם — והם אפילו לא יידעו כי נחלו מפלה.

הביקור

ראינו כי הדנים העלו עוד באוקטובר 1943 את הבקשה להרשות לחבר הצירות או לבא־כוח הצלב האדום הדני לבקר את היהודים המגורשים וכי הוסכם בדיון של ה־4 בנובמבר, בעקבות ביקורו של אייכמן בקופנהאגן, על עריכת הביקור „באביב“.

37. יר"ש 4/1700 JM

38. ההתכתבות בעיניים אלה מהווה חלק גדול של התיק Inland II A/B 63/2.

39. חקירות המשטרה, טור 251 וכו', ישיבה 36, ב־11.5.1961, עמ' 6.

40. בחלק מן הראיון שהודפס: „Life“, 28.11.60 vol. 49, No. 22, p. 101.

41. לא כאן המקום לעמוד על התנהגותו הדרפרצופית של באסט בדניה בשאלת היהודים, שהוא, מצד אחד, הגן עליהם — למען מעמדו בעיני הדנים — ומצד שני הציע את גירושם — למען מעמדו בעיני השלטונות הנאציים, ועיין מברקו אצל אדלר, שם הע' 41.

מראשית הטיפול והדיון בבעיית הביקור בטרזין היו כרוכות יחד בקשותיהם של הצלב האדום הבינלאומי בג'נבה — בתיווכם של נציגו בברלין, ד"ר מרטי (Dr. Marti) והמחלקה לקשרי חוץ של הצלב האדום הגרמני, בראשותו של הרטמן (Hartmann) — ובקשות הדנים, משרד החוץ והצלב האדום. אריך קולקא הראה במאמרו המאלף כי הביקור בטרזין היווה חוליה בשרשרת של פעולות מתוכננות מצד מחלקתו של אייכמן, שכללו ביקור לא רק בטרזין אלא גם ב"מחנה העבודה" של אנשי טרוזין בבירקנאו, והכנות לשני ביקורים אלה על ידי משלוחים מטרזין — דרך בירקנאו — לתאי הגאז של אושביץ.⁴² הביקורים כשלעצמם מיועדים היו להפיג את חששות העולם בדבר גורל היהודים ולהוכיח כי השמועות הפורחות בדויות הן. צירופם של הדנים לאנשי הצלב האדום הבינלאומי שירת את האינטרסים שלה"ר.ס.ה.א. במיוחד. הדנים היו הקבוצה המיוסדת בטרזין. הודות לחבילות שקיבלו, הצטיינו בתזונה טובה ובביגוד מסודר. ברכו יחד את הדנים והצלב האדום הבינלאומי לא רק שאייכמן סיפק את תביעותיהם של הללו לביקור, אלא גם הראה לצלב האדום — ובאמצעותו לעולם כולו — אותה קבוצה שהצטיינה לטובה במצבה הפיזי והפסיכי מבין כל אלה שאיכלסו בהמוניהם את הגיטאות ומחנות הריכוז. מאידך גיסא הם הראו בזה לדנים, כי שידוליהם ומעשיהם למען האסירים נעשים במסגרת פעולה בינלאומית כביכול. דווקא צירוף זה עשה את התרמית למושלמת. הפעולה התחילה עוד באמצע אוקטובר. ב־19 בנובמבר חזר באסט לענין הביקור והודיע לברלין, כי האלמר רוטטינג מסר לו על פניית הצלב האדום הדני לנשיאות הצלב האדום הגרמני בבקשה לברר האם יורשה ביקור במגוריהם הנוכחיים של היהודים והקומוניסטים שגורשו מדיניה. באותו הזמן — הוא מוסיף — פנה אליו גם מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ, וואס, באותה הבקשה. באסט מציין, כי ביקורים אלה עשויים להרגיע את הרוחות בדניה.⁴³ פנייה זו הועברה על ידי תאדן ב־22.11 גם ללשכת השר וגם ל־ר.ס.ה.א. בשני המיסמכים הוא מזכיר את ההחלטה בנדון שנקבעה בביקורו של אייכמן בקופנהאגן ואף ביקש להיענות להפצרות הדנים ולהקדים, אם אפשר, את מועד הביקור. תשובתו השלילית של ה־ר.ס.ה.א. ניתנה ב־14 בדצמבר על ידי אייכמן עצמו.⁴⁴ לאחר הצלחתם החלקית בדבר החזרת "מגורשים בטעות" בינואר 1944 ביקר הציר הדני מור שוב אצל האנקא ב־18 בפברואר וחזר וביקש להמשיך ולהחזיר לדניה את אותם היהודים שגורשו בטעות. הוא ציין שלפי ידיעתו, מתו בינתיים כבר 18 מבין האסירים וביניהם היו שניים מבני התערוכת. כן חזר והזכיר את ההבטחה להרשות ביקור דני בטרזין במרס. האנקא מסר את הידיעה למחלקת "אינלנד".²

בעקבות פנייתו זו של סגן המנהל הכללי התקשר תאדן כנראה בעל־פה עם אייכמן, שאמר לו כי הביקור אינו רצוי לפני מאי. על כן מבטיח תאדן במכתבו אל ה־ר.ס.ה.א. ב־25.2, כי משרד החוץ יסחוב את מתן התשובה לציר הדני עד לתאריך זה.

42. עיין הע' 2. גינתר שאתו ניהל ניהאוס (Niehaus) את שיחתו המכרעת ב־6.3.44 (קולקא, שם, עמ' 26) הוא איננו הנ"ס גינתר, ראש "לשכת ההגירה" בפראג, אלא אחיו רולף גינתר, סגנו של אייכמן, שאתו התנהל כל הדיון בשעה שאייכמן לא השתתף בו בעצמו.
 43. הודפס ברטנינג, שם, עמ' 1381, ציטוט מתוכו אדלר, שם, עמ' 717. מברק הצלב האדום הדני לצלב האדום הגרמני נשלח ב־15.10.43. התשובה ניתנה, לאחר שובו של אייכמן והדיון בהקשר זה, ב־8.11.4 J.M. 1700/4 אדלר, שם הע' 227.
 44. שם. זהו אחד המיסמכים המועטים בהקשר זה שהוא התום על ידי אייכמן עצמו. ככל התיק לא הוגש במשפט. עיין בתעודה, עמוד 73. כל ההתכתבות אינלנד, שם.

אולם גם וואס וגם רוטטינג חזרו ופנו לבאסט בענין הביקור, וניתנת להם התשובה כי הביקור יוכל, כנראה, להתקיים במחצית השניה של מאי.⁴⁵ בינתיים התנהל ויכוח בין באסט לבין תאדן, האם זה רצוי כי שני דנים חשובים — מנהל המחלקה המדינית וואס ומנהל הצלב-האדום רוטטינג — יבקרו בטרזין. באסט טען, כי יהיה זה רצוי להרשות לוואס לבקר בטרזין כי הוא האיש המטפל בענינים אלה והוא על כן מסוגל במיוחד להפיץ ידיעות מרגיעות, ובוז להגשים את המטרה הפוליטית של הביקור שאליה מתכוונים כאן.⁴⁶ ב-6 באפריל העביר תאדן ל-ר.ס.ה.א. את שתי בקשות הדנים, דהיינו, הוא ביקש לקבוע תאריך סופי לביקור במחצית השניה של מאי ומסר גם את הויכוח בין משרד החוץ ובין באסט בשאלה מי ומי יהיו המבקרים. התכתבות דומה על דבר הביקור התנהלה גם בין הצלב האדום הגרמני וה-ר.ס.ה.א.⁴⁷

באותו זמן עבר הטיפול בבעיית הביקור בטרזין לידיים אחרות ב-ר.ס.ה.א. זאת היתה אותה תקופה שבה עבר אייכמן עם ראשי הצוות שלו להונגריה.⁴⁸ האיש שהחל כעת מטפל בענין היה רודולף מילדנר (Standartenfuehrer Dr. Rudolf Mildner). האיש ידוע לנו היטב.⁴⁹ הוא היה ראש הגיסטאפו בקטוביץ ושם קיים קשר הדוק עם אושביץ. הוא נשלח ב-15 בספטמבר 1943 לקופנהאגן כדי לעמוד בראש משטרת הבטחון שהועברה לשם על מנת לבצע גירוש היהודים. תחת השפעתו של ורנר באסט נטה שם לדעה, כי אין טעם בביצוע גירוש היהודים מדינה, ניסה לפעול לביטול ההוראה, וכאשר לא הצליח בזה, סייע, למעשה, להכשלת המיבצע. היה לו, למשל, חלק רב באותה הוראה למשטרה הגרמנית, שאמרה לא לפרוץ את דירותיהם של היהודים. הוא עזב את דניה בינואר 1944, כנראה כתוצאה מכשלון מיבצע הגירוש, אך הוא שירת לאחר מכן ב-ר.ס.ה.א.⁵⁰ אל אותו מילדנר פנה וואס באפריל 1944, כדי להביא לידי ביצוע את הביקור בטרזין. מילדנר עצמו טען,⁵¹ כי עוד בדניה הבטיח לפקידי משרד-החוץ הדני להשיג עבורם רשות לבקר בטרזין. לפי דבריו, שלח בקשה כזאת ל-ר.ס.ה.א. ואף ביקש את מילר בעל-פה להרשות את הביקור. להלן הוא מספר כי וואס ביקר אצלו באפריל וביקש אותו לעשות נסיון מחודש להגשים את הענין. וואס — היום שגריר דניה בבון — אישר ידיעה זו ואף אמר שביקר בברלין באותו הענין מספר פעמים ופעם אחת אף נתקבל על ידי מילר עצמו.⁵² ב-12 במאי היה וואס שוב בברלין, והפעם ביקר גם במשרד החוץ אצל האנקא;⁵³ ייתכן כי אז נפגש בברלין

45. מברק באסט מ-27.3.

46. מברק באסט מ-4.4. אינלנד 2, שם.

47. JM. /1700/4.

48. עיין הילברג, עמ' 528 וכו'.

49. הוא עצמו מסר בנירנברג שלושה תצהירים: 1. ב-22.6.1945, משפט אייכמן ת/585;

2. PS — 2375, 16.11.45 (תרגום אנגלי: Nazi Conspiracy and

3. Agression — NCA — V, p. 2, PS — 2377, 29.3.1946. השווה אדלר, תירזיינשטאט:

הע' 42, הע' 121.

50. עיין: ל. יחיל: "הצלת יהודי דניה ומקומה בתולדות השואה", עם ישראל בדורנו,

ירושלים תשכ"ד, עמ' 323;

עדות הופמן NG — 5208; Tribunal of War Criminals (TWC), Case XI, p. 282;

אייכמן העיד בחקירות המשטרה כי היה בידידות עם מילדנר, טור 946, 1757.

51. PS — 1877.

52. ידיעה זו מסר וואס לד"ר שאול אש, שנפגש אתו ב-3.7.1962 וניהל אתו שיחה על ביקורו

בטרזין, לאחר שאני לא הצלחתי להיפגש אתו מסיבות טכניות. באותה הזדמנות ראה ד"ר אש גם

את הדו"ח של וואס — שתורגם בשבילו — ועשה לעצמו רשימות ממנו, כל החומר הזה מסר לי —

ותודתי נתונה לו על הטירחה שטרח לבירור הענין.

53. מזכר האנקא, ברטינג שם, עמ' 1383 והשווה אדלר, שם, עמ' 718. וואס העיד כי ביקר

מספר פעמים במשרד החוץ הגרמני בענין.

גם עם מילר, כי באותם הימים נפלה ההכרעה הסופית בדבר הביקור. ב־16 במאי הודיע מילדנר לתאדן (בתשובה למכתב שלו מ־6 באפריל), כנראה על פי הוראת מילר, כי „הרייכס־פיהרר אַס־אָס נתן את הרשות לביקורם בגיטו תרזינשטאט של נציגי דניה ושבדיה הנזכרים באותו מכתב”. כמועד הביקור צוין „ראשית יוני”⁵⁴. כבר יום לפני כן, ב־15 במאי, כתב מילדנר מכתב דומה לניהאוס מהמחלקה לקשרי חוץ של הצלב האדום הגרמני.⁵⁵ הדנים המשיכו ללחוץ על הגרמנים שיודיעו להם את מועד הביקור, הפצרותיהם החוזרות ונישנות העסיקו את משרד החוץ, והאנקא, שאליה פנו הדנים כל פעם, הרגיש כנראה לא נוח עד כדי כך שפנה בישיבת הנהלת המשרד למנהל הכללי, שטיינגארט, וביקש אותו לברר את השאלה עם קאלטנברונר עצמו. זאת אנו למדים ממיזכר של תאדן לואגנר מ־7.7. מיוזכר זה הוא מעין סיכום של השתלשלות המו”מ.⁵⁶ לבסוף נקבע הביקור ל־23.6.1944 ומילר הודיע על כך לתאדן ולניהאוס, לכל אחד במכתב מ־13 ביוני.⁵⁷ ב־17 ביוני הודיע ואגנר לבאסט כי הביקור יתקיים בתאריך הנקוב בשעה 12.

על ביקור הוועדה בטרזין ב־23.6.44 נכתבו מיד לאחר המעשה שלושה דו”חות. אחד של וואס, אחד של ד”ר ייל האנינגסן (Dr. Juel Henningsen), שהשתתף במקום רוטסינג כנציג הצלב־האדום הדני, ואחד של ד”ר מ. רוטל, נציג הצלב־האדום הבינלאומי בגרמניה. דו”חותיהם של הדנים עדיין לא ניתנים לפירסום, אלא שניתן לעיין בהם. סיכום הדו”ח של רוטל פורסם על ידי אדלר. על שני דו”חות הדנים ועל ידיעותיו מומן ישיבתו בטרזין ביסס אדלר את תיאורו המקיף של הביקור.⁵⁸

כל שלושת הדו”חות בנויים בצורה דומה: הנתונים העובדתיים של המחנה מובאים על פי סקירתו של „זקן היהודים”, פאול אפשטיין, שהרצה בראשית הביקור לפני המבקרים הרצאה ובה הסביר את המיבנה והמינהל של הגיטו (שאסור היה לכנותו בשם זה, אלא הוא נקרא „Juedisches Siedlungsgebiet”).⁵⁹ לאחר מכן מתואר הביקור על פי מהלכו (הוא נמשך 8 שעות). לכל אחד מן הדו”חות סיכום כולל אשר קובע כי העיר היתה נקייה, מראה האנשים בריא, מלבושם מסודר ואפילו, כדברי הנינגסן, „טוב מן הלבוש הרגיל באותה התקופה אצל הגרמנים”. הסיפורים הסניטאריים והבריאותיים ללא דופי; תנאי הדיור אינם קלים, אך בכל זאת יש בכוח־אדם לעמוד בהם. כל שלושת המבקרים מלאים התפעלות על ההישגים שהשיג אותם „המינהל העצמי היהודי” (נקרא רשמית „Juedische Selbstverwaltung”). ניכרת נימה שונה במקצת בין שלושת המבקרים בסגנון ובציון העובדות או מה שהוצג בפניהם כעובדות. ד”ר האנינגסן הסקפטי ביותר

54. אינלנד, שם.

55. השווה קולקא, שם. על סמך טעות קובע קולקא את תאריך המכתב ל־11.5. ואמנם חסר במכתב יום שליחתו ומצויין רק החודש (מאי 1944). אולם היום מתברר ממכתב של מילר מ־13.6, שבו דן ראש הגיסטאפו בעצמו בתאריך הביקור בטרזין, מכתבו של מילדנר (מ־15.5) הוא תשובת היר.ס.ה.א. למכתבי הצלב האדום מ־14.3 ו־26.4. השבידים הנזכרים לא השתתפו בביקור.

56. אינלנד, שם. על פי מזכר זה הביקור לא היה מובטח עדיין אפילו בתאריך זה. גם הציר הדני, מור, ביקר ב־7.6 שוב אצל האנקא בדבר קביעת תאריך הביקור בטרזין.

57. אינלנד, שם, והתכתבות הצלב האדום, שם. מילדנר טען בתצהיר כי נמצא באותו זמן בטרזין שלשם שלח אותו מילר לבדוק אם הגיטו מוכן לביקור.

58. דו”חו של וואס: אדלר; תירזינשטאט, הערה מס’ 108; דו”חו של הנינגסן, שם, הע’ 98 (דו”ח זה היה לפני במלואו); דו”חו של ד”ר רוטל: אדלר, מקורות, עמ’ 312–316. תיאור הביקור: אדלר, תירזינשטאט עמ’ 159–181.

הד"ר רוטל החיובי ביותר.⁵⁹ כיצד קרה הדבר כי המבקרים, ובפרט הדנים שביניהם, רומזו על ידי תחבולות הגרמנים עד כי — כדבריה של יהודיה דנית — „אפילו את פוטמקין במעמדו הרם היתה אוכלת הקנאה לאור המצאות כה רבות“.⁶⁰ למען הבן את הענין עלינו לעמוד בקיצור על מה שקדם לביקור זה, בתוך הגיטו.

בדו"ח שלו מ-7 ביולי כתב תאודן כי היה צורך לדחות את הביקור לאביב 1944 הואיל והר.ס.ה.א. חשב כי מבחינה ראוותית יהיה הביקור אפשרי רק לאחר, יפוי הנוף על ידי העצים המוריקים (המרכאות במקור). אולם אייכמן ואנשיו לא סמכו דווקא על יפי הטבע. הביקור נידחה לזמן כה ארוך מכיוון שהיו זקוקים לעבודה של חודשים כדי לשוות לגיטו את המראה שביקשו להציג לעיני המבקרים. ניקו את הרחובות, צבעו את הבתים, נטעו שטחי ירק. העבודה הזאת נוהלה על ידי אחד הסגנים של אפשטיין שהיה לאחר מכן יורשו, הרב מורמלשטיין (Dr. Benjamin Murmelstein).⁶¹

הצלחת פעולת הייפוי היתה, על כל פנים, מלאה והאניגנסן ציין בדו"ח שלו, כי העיר עשתה רושם „בהיר ונחמד“ (בתרגום גרמני של הביטוי הדני: „heil und freundlich“). על ההכנות נמנו גם המשלוחים מטרוזין לבריקנאו, ש„הקלו“, כביכול, על הצפיפות בגיטו. ערב הביקור, הועבר חלק של הדנים למגורים חדשים וטובים יותר, חדריהם שופצו וצוידו בריהוט חדש, כולל אפילו אהיל למנורה ולא שכחו אפילו עציצים ופרחים. אמנם, שיפור זה חל רק בקומת הקרקע של הבתים ובקומות העליונות לא נשתנה דבר, ואדרבא, עתה הצטופפו בהן גם כל אותם האנשים שפוננו מקומת הקרקע על מנת שהמגורים יעשו רושם מרווח יותר. ב-22.6 אסף מפקד המחנה ראם (Rahm) את כל ציבור היהודים הדניים, ואפשטיין מסר להם הוראות המורות כיצד לנהוג בשעת הביקור. קודם כל הזהיר אותם לא להשמיע בשום פנים ואופן כל ביקורת על המצב בעיר. אם יישאלו על סיבות מותם של קרובים או בני-זוג, אסור באיסור מוחלט למנות כסיבת המוות חוסר תזונה, טיפוס דיזנטריה או כיוצא באלה. אם מהלך הביקור לא ישיבוע את רצון הגרמנים, יופסק משלוח המזון מדניה וכל הדנים יישלחו מיד לטרנאנספורט. אותם היהודים הדניים, שהגרמנים חששו שלא יצייתו להוראות הללו, נשלחו למחרת בבוקר אל מחוץ-לעיר. כן הורחקו מן הרחובות כל הזקנים, החולים והאנשים שלא היו מלובשים כפי הצורך. חולי השחפת וחולים אחרים הוסתרו ונכלאו. הג'נדרמים הצ'כים הוצאו באותו היום אל מחוץ לעיר ובעיר נותרו רק 15 אנשי אס-אס.

ואמנם עבר הביקור לשביעת רצונם המלאה של הגרמנים. הכל מאשרים כי היהודים הדניים והרב פרידיגר בראשם, שקיבל את פני המבקרים במקום מגוריהם של הדנים, לא השמיעו כל תלונות. הם כנראה גם לא נתנו כל רמז כי כאן מוצגת הצגה. הם אך התאוננו על הלחץ הפסיכי הקשה, ביקשו להמשיך במשלוח חבילות מזון וגם לשלוח ספרים. בדרך כלל הורשו האורחים לדבר עם תושבי הגיטו רק בנוכחות הגרמנים והמתורגמן, אולם וואס סיפר שדיבר גם ביחידות עם אחד מסגניו של הרב פרידיגר, המהנדס אובה מאיר

59. בדו"חו של הניגסן מוצאים פה ושם סימן שאלה (?) כביטוי לספק לאחר טענות או הסברים שהושמעו בפני המבקרים. כן הוא אומר למשל: „טוענים כי מקבלים 2,400 קלוריות ליום“ או „אומרים כי אין כינים“ („angeblich“), טוענים שאין מקרי שחפת חדשים“. מודגש כי החבילות מהוות גורם חשוב בתזונה, ועוד כהנה וכהנה רמזים שהמבין מבין אותם. עם זאת אין מתקבל הרושם כי ירד לעומק התרמית.

60. Cilla Cohn, En joedisk Families Saga' Koebenhavn, 1960, p. 143.

61. אישיותו של מורמלשטיין עמדה בשנים האחרונות מספר פעמים במרכז של ויכוח פומבי, ועיין אדלר, תיריונשטאט, עמ' XXI—XXI.

(Ove Meyer) שהיה ממכריו — אולם גם אז הוא לא מסר לו אינפורמציה שונה מזו שניתנה בדרך כלל.⁶² יש להניח כי איומי הגרמנים ערב הביקור עשו את שלהם. עצם קיום הביקור, הופעתם של נציגים רשמיים דניים במקום גלותם, ברכות מאת המלך ומאת הבישוף של קופנהאגן, שוואס מסר לפרידיגר, המאמצים העצומים שהגרמנים עשו כדי להשוות לגיטו מראה של עיר נורמלית, העובדה שאנשי ה־אֶס־אֶס הופיעו באותו היום בבגדים אזרחיים, הרחקת מפקדת ה־אֶס־אֶס ממרכז העיר, שיפור מנות המזון באותו היום, והמגורים החדשים שניתנו לדנים — כל אלה כמובן עשו רושם עמוק על היהודים הדניים ועודדו אותם עד שהאמינו כי באו להם ימים טובים מאלה שעברו עליהם עד אז. הסופר הדני אופנהיים מכנה את מצב רוחם מיד לאחר הביקור כ„אופטימיזם האקטי“. אולם אופטימיות זו היתה מנת חלקם לא רק של הדנים אלא כמעט של כל הגיטו כולו. אדלר מדבר על כך במרירות רבה וגם אופנהיים מציין כי האכזבה לא אחרה לבוא, כאשר עברו לאחר מכן חודש אחרי חודש מבלי שחל שינוי ניכר במצב הגיטו. בפרט בשעה שהחלו בסתיו של אותה השנה המשלוחים הגדולים מטרוזן לאושוויץ הפכה התקווה אצל רבים ליאוש.

אולם יש לציין כי לא כל השיפורים בוטלו. מגרש המשחקים של הילדים לא האריך ימים, וגם האוכל לא חולק עוד בחדר-האוכל כפי שנעשה ביום הביקור, אך מנות האוכל נשארו גדולות משהיו קודם לכן. הדנים נשארו לגור במגוריהם החדשים. המפקדה לא הוחזרה לגיטו, וגם בתי-המלאכה, שפגנו ממרכז העיר ודשא נשתל במקומם — לא הוחזרו. עצם יום הביקור, הופעתם העלובה למדי של קציני ה־אֶס־אֶס בבגדים אזרחיים לא מותאמים להם ביותר, האפשרות להתנהג בחופשיות יותר גדולה, שניצלו אותה בפרט הילדים. זאב שק מספר בעדותו: „הילדים אפילו ליגלגו עליהם (על אנשי ה־אֶס־אֶס) — בנוכחות הוועדה המבקרית: לימדו את הילדים לפני הביקור לומר בשעת האוכל, שבה נכחו האזרחים, „Schon wieder Sardinien“ כאילו נמאס להם כבר לאכול סרדינים. אולם בעבור הוועדה, על אנשי ה־אֶס־אֶס המלווים אליה, ברחובות רצו אחריהם הילדים, מחו כפיים ושרו „Schon wieder Sardinien“ — אנשי ה־אֶס־אֶס היו חסרי-אונים כי אסור היה להם להשתיק את הילדים בכוח“. בתיק הצלב-האדום נמצאת התכתבות ממושכת על משלוח הבילות סרדינים מפורטוגל לטרוזן. כל אלה כאילו התירו במשהו את טבעת החנק מסביב לצווארם של האסירים. זאב שק, בדברו על תוצאות הביקור והערכתן אמר בעדותו: „השוני כאן אינו בציון העובדות שהן לעצמן נכונות אלא בהערכתן. לדעתי אותו אופטימיזם, אפילו אם היה מופרז ומוטעה, עורר את כוח ההתנגדות וחזק את רצון החיים — והודות לשנים אלה החזיקו האנשים מעמד. הנימבוס של ה־אֶס־אֶס עורער, הבטחון העצמי והאמונה כי סופם של הגרמנים להיכנע, גברו — לפחות בנוער. נכון כי בין המבוגרים השתרר מין דכאון לאחר הביקור, שהשפיע כמובן גם עלינו אבל ראשי „החלוץ“ ניצלו את הביקור כגורם מעודד, כי יותר מסוכנת מן הגרמנים היתה הרגשת היאוש העצמית בתוך הגיטו“.

לעומת זאת ציין, למשל, הרב ליאו בק את יום הביקור כאחד הקשים ביותר של כל

62. על פי שיחתו עם ד"ר אש.
62א. עיין הע' 17.

תקופת הגיטו, גרוע אפילו מאותו יום ידוע לשמצה, 11.11.1943, שבו הוציאו את כל תושבי הגיטו אל מחוצה לו, ערכו אותם למפקד והחזיקו אותם שם יום שלם.⁶³ בין כה ובין כה, הגרמנים השיגו ללא ספק, את מבוקשם. לא רק רוסל הודה למשרד החוץ הגרמני לאחר הביקור במלים חמות על האפשרות שניתנה לוועדה לבקר את תרזיינשטאט, אלא גם השלטונות הדניים הביעו למנהל הכללי של משרד החוץ שטיינ-גראכט את רגשי תודתם. בדניה סיכם וואס את רשמיו החיוביים, ודבריו הובאו על ידי באסט במברק מ־2 באוגוסט. סיכום זה תואם בדרך כלל את רוח דו"חו; וואס גם אישר שכזה היה הרושם שקיבל.⁶⁴ הגרמנים למדו מכאן לקח והמשיכו בשיפורה החיצוני של העיר ובסתיו של אותה שנה התירו ביקור נוסף של הצלב־האדום. הפעם אף הגדילו לעשות והסריטו בטרזין סרט שיבשר את בשורת המחנה. עם זאת, התנגד ה־ר.ס.ה.א. להיענות לבקשת הדנים ולשחרר את שאר היהודים־למחצה והנישואים בנישואי תערובת שעדיין נמצאו בטרזין. נימוקם היה כי יתכן ועל ידי כך יתקלקל הרושם החיובי שנגרם על ידי הביקור.

לביקור היו תוצאות מעשיות, המשקפות למעשה גם את החיוב וגם את השלילה שבן הגרמנים חזרו ואישרו רשמית כי הדנים לא יגורשו מטרזין. עובדה זו קיימת היתה גם קודם לכן, אך כעת קיבלה גושפנקא רשמית. משלוח החבילות הותר רשמית ומכאן ואילך אורגן על ידי הצלב־האדום, שקיבל לידיו גם את שרות־הדואר. לאסירים הדניים אף הגיע משלוח גדול של ספרים — כבקשתם. בדבר מיפקד האסורים כאילו נענו הגרמנים עכשיו, להפצרות הדנים, אך למעשה, היה זה הישג שלמראית־עין בלבד. לאחר שלא הצליחו במשך כל הזמן לקבל רשימת כל המגורשים מן הגרמנים, הגיש וואס מצידו בשעת הביקור לגרמנים רשימה, שהיתה כנראה תואמת פחות או יותר את הכרסנת של פרופ' אגא. ברשימה זו היו 481 שמות. מספר היהודים מדניה נקבע ע"י וואס בשעת הביקור כ־427. ב־27 ביוני החזיר גינתר את הרשימה שוואס הגיש ובמכתב לוואי העיר עליה את הערותיו. בדרך כלל בולטת בהודעותיו אלה של גינתר הכוונה להקטין את מספר המגורשים וכן להפחית את מספר המתים ולטשטש את עקבותיהם של ה"חסרים".

אולם מעשה אחר מתוצאות הביקור משקף בבירור את מידת ההונאה שנפלו הדנים לה קרבן. בשעת הביקור הראו למבקרים חנויות בגדים ואספקה קטנה שבהן יכלו תושבי המחנה לקנות, כביכול, ככל שידם השיגה. לפיכך, שלח הצלב־האדום הדני ארבע פעמים כסף עבור היהודים המגורשים — 10 מארק לכל איש. כסף זה מעולם לא הגיע לידיהם של המגורשים וממילא אי־אפשר היה לקנות דבר במחנה. עם זאת נאלצו האסירים מדניה לאשר לצלב האדום הדני את קבלת הכסף אשר למעשה הוקפא ב"חשבון מיוחד" (Sonderkonto) בבנק בפראג, ועל כן המשיך הצלב האדום בתרומותיו אלה שהגיעו בהמשך הזמן לסכום של כ־5,000 דולר.⁶⁵

עוד בזמן המלחמה, אך בפרט לאחריה, הושמעה ביקורת חריפה נגד הוועדה על שלא השכילה להבין את המצב לאשורו, אלא נפלה קרבן לתרמית הגרמנים. הבעיה הועלתה גם בוועדת החקירה הפרלמנטארית הדנית ושם הסביר וואס: ⁶⁶ "לרופא הראשי ייל

63. השוה אדלר, תירזיינשטאט, עמ' 159 וכו'; והרב ליאו בק: "A people stands before its God", E. H. Boehm: We survived, p. 293/4.

64. שיחתו של ד"ר אש עם וואס. התיק Pol. VI, 2, No. 6; JM/2221

65. פרידיגר, תירזיינשטאט, עמ' 83.

66. ברטנינג 11, נספח, עמ' 59.

האניגסן ולי היה כמובן ברור כי שורה של סידורים שראינו בטרזינשטאט נעשו במיוחד למען הביקור. הפנינו את תשומת-לבנו בזמן הביקור לא לסידורים אלא קודם כל למצב בריאותם של היהודים הדניים, ללבושם ולתנאי הדיור". בפרט ביחס לאחרונים הדגיש "כי בשום פנים ואופן אין להשוותם עם אלה שאחיהם לאמונה היו בהם במחנות-הריכוז ממש". ובעל-פה הוסיף וואס והסביר כי "בדניה היו סבורים שטרזין הוא מחנה ריכוז פרימיטיבי ביותר, מלא "מוזלמאנים" הנופלים תחתם ברחוב וגועים בהמוניהם. הרושם שקיבלו, שהיה שונה כל כך, גרם לנימה החיובית של הדו"ח.⁶⁷ כפי שגם מתברר מדבריו הנ"ל של וואס, ראו הדנים את תפקידם העיקרי בבדיקת מצבם של היהודים שהובאו לשם מדניה, והתעלמו — מדעת או שלא מדעת — מבדיקת מצב הגיטו בכללותו. מכאן יש גם להבין את אכזבתם של אנשים כמו הרב ליאו בק, אשר הרגישו בעובדה זו. מצב המחנה בכללותו ענין אותם אך במידה ששימש רקע למצבם של היהודים הדניים. זה מסתבר, למשל, גם מן העובדה כי לא שמו את לבם אל כך כי טרזין לא היתה — כפי שטענו הגרמנים בפניהם — "תחנה סופית" אלא שימשה כ"מחנה מעבר" ומשם נשלחו אנשים בהמוניהם לאושוויץ. הם שמו את הדגש על ההבטחה שניתנה להם ששום יהודי דני לא יישלח. לרמזים, שתושבי הגיטו ניסו לרמוז להם בנידון, לא שצו כנראה.⁶⁸ יש להבין, כי הדנים, שנלחמו זמן כה רב בעקשנות כזאת על הביקור הזה, ראו בעצם קיומו הישג אנושי וגם פוליטי שהשיגו לעצמם. ואין ספק כי צדקו בהערכה זו. נכון הוא כי נציגים של הצלב-האדום הגרמני, שביקרו בטרזין שנה לפני כן, לא רומזו באותה המידה.⁶⁹ אולם הם לא השיגו כלום, הואיל והנאצים לא ראו צורך לעשות למענם מאמצים דוגמת אלה שעשו שנה לאחר מכן עבור הדנים.

קשה מאוד כאן — כברוב השאלות השנויות במחלוקת בדבר הערכת התנהגותם של בני אדם נוכח השואה — להגיע לידי דעה מוחלטת, אם טוב עשו הדנים, אם רע. אדלר, על כל פנים, אינו דן אותם לכף חובה אלא מקבל את טענותיהם. וזאב שק, כאמור, מדגיש בעיקר את החיוב שהיה בביקור. אין ספק, כי היהודים הדניים ראו בו ערובה כי יינצלו. דניה היתה ארץ כבושה, שנאבקה באותה תקופה קשה מאוד על קיומה הכלכלי והמדיני,⁷⁰ לאור עובדות אלה, ההישג, שהשיגה בביקור זה, הישג גדול הוא ורציני מאוד ואין דומה לו בכל תולדות השואה. לא היה בכוחם של הדנים ולא היתה יכולה להיות מטרתם, לגאול את כל תושבי טרזין. אם יש, בכל זאת, לטעון נגדם, הרי עיקר הטענה צריכה להיות כי לא שמו אל לבם כי טרזין לא היתה "תחנה סופית", אלא תחנת-מעבר לתאי-הגאז באושביץ וכל מי שלא בא מדניה היה תמיד בחזקת מועמד למשלוח. רק יחידים מבין תושבי הגיטו עצמם הבינו זאת באותה שעה, וכיצד יכלו לתפוס זאת המבקרים הארעיים שהובאו לגיטו בכוונה תחילה למען ירמוזו?

67. שיחה עם ד"ר אש.

68. עדות זאב שק.

69. אדלר, תירזינשטאט, עמ' 228; מקורות, עמ' 303—307.

70. באותם הימים עצמם הגיעה ההיאבקות בין המחתרת הדנית לבין הגרמנים, שהלכה והחריפה בשנת 1944, לשיא בקופנהאגן. ב"22.6 — יום לפני הביקור — פוצצה המחתרת בית-חרושת גדול בקופנהאגן, שעבד בשביל הגרמנים ובעקבות מעשה זה באו תגובות הריפות משני הצדדים אשר הביאו בסוף החודש לידי שביחה כללית בקופנהאגן, הידועה בשם "שביתה העם", מלווה במעשי טרור משני הצדדים, הקמת מתרסים, הפסקת אספקת מים, גאז והשמל לעיר על ידי הגרמנים וכיוצא בכל אלה.

ברור⁷¹ על אחת משיחותיו החוזרות ונשנות עם הציר הדני מור, כתב האנקא⁷² כי ברור לו, כי הביקור בטרזין — אם כי הובטח — אינו רצוי. אין ספק כי הר.ס.ה.א. — ובעקבותיו גם משרד החוץ — היו מעדיפים לא להציג אפילו את „המחנה לדוגמה“ לעיני זרים. הידיעות שפשו בינתיים בעולם על מחנות-הריכוז ובעיקר על מחנות ההשמדה, הלחץ שהיוו הדנים מצד אחד והצלב-האדום הבינלאומי מצד שני, נסיגתם של הגרמנים בשדות הקרב — כל אלה אילצו אותם, אפילו כנגד רצונם, להסכים לביקור. אין לדעת בביטחון במוחו של מי עלה הרעיון המחוכם להפוך ביקור זה למעין „הכחשה חיה“ של הידיעות והשמועות שפרחו בעולם. יתכן מאוד, כי זה היה אייכמן, שהרי בעצמו נשא ונתן בענין בראשית נובמבר 1943 ואף קבע לאחר מכן את המועדים, לפחות עד לצאתו להונגריה, ואף ניצח על פעולות הכנת המחנה, כולל המשלוחים לבירקנאו. ייחודה של דניה בין ארצות הכיבוש היה נהיר לאייכמן. באסט סיפר לאחר המלחמה בחקירות המשטרה הדנית, כי בשיחה שניהל עם אייכמן בברלין בינואר 1943, אייכמן הציע „להקים בדניה מחנה מיוחד בשביל יהודים אירופיים בעלי שם“⁷². באסט, לפי דבריו, הזוהר בפני תכנית זו, כי ביצועה יעשה רושם רע בדניה. לפי כך ביקש אייכמן כבר אז לנצל את דניה ויחסה לבעיית היהודים למען תכניותיו. אם לא יכול היה, באותו זמן, לקחת את היהודים, רצה לנצל את המקום לצרכים תעמולתיים (ובוודאי, על ידי כך, גם להציב בה רגל). תכניתו זו, שאז נדחתה, התגשמה כשנה ומחצית לאחר מכן, במסגרת „המחנה לדוגמה“.

כל הפרשה מלמדת אותנו שתי עובדות יסודיות: רצונן העשוי לבלי חת של העם הדני ושלטונותיו להגן על היהודים החיים בקירבם, הוציא את היהודים מתחום ההשמדה והציל את חייהם ואף רכושם. עובדה זו באה לידי ביטוייה המוחשי גם במסגרת גיטו טרוזין. היא הושלמה, לקראת סיום המלחמה, על ידי העברת היהודים הדניים לשבדיה. עם זאת, הוגבלה השפעתם של הדנים לתחומם. במסגרת מכונת ההשמדה הנאצית הענקית, שממדיה לא היו נהירים להם ודרכי פעולתה לא הסכילו להבין, לא עמד להם לדנים כוח שיפוטם וחושם הביקורתי, והם נפלו קרבן לתרמית „המראה הנורמלי“ שהוצג בפניהם. דבריו של וואס מוכיחים כי אמנם הגיעו אליהם כבר שמועות הנעשה במחנות הריכוז, ודווקא העובדה כי לא נתגלו להם מראות הזוועה — היכתה אותם בסנוורים. על פי עצם טבעם והשגתם היסודית נבצר מן הדנים להבין כי בני אנוש מסוגלים לפשעים שהנאצים ביצעו. אותה רוח שהודות לה ניצלו היהודים בדניה היא היא אשר גם הכשילה את הנציגים הדניים בבואם אל תוך תחום הביצוע של „הפתרון הסופי“.

71. אינלנד, שם, השיחה התקיימה ב־18.2.
72. משפט באסט, מיקרופילם, יו"ש JM/2613.

SUMMARY

Boyhood In Concentration Camps — Avraham Kohavi

This is the story of a Jewish boy in Poland during the wrathful war years. Born in 1928 in Lodz, in 1928, he began his life as an inmate in those death camps when he was only fourteen, and during four years he was through eight camps, in three countries. After the war, the Jewish Brigade soldiers picked him up and shipped him off on one of the "illegal" immigrant ships.

Excerpts From The Diary of Sarah Fishkin

Sarah Fishkin was born in the town of Rubzsewitz, near Minsk (White Russia) She was the daughter of a working family. when the German-Soviet war began, she was in a near town, Volozhin, about 50 kms from her birth-place, where she was employed in the office of the local newspaper. She was only 18 years old, when the town where she lived, was devastated on the very first day of war. She returned to her home town, Rubzsewitz Here, she was put into the ghetto with all other Jewish residents, and shared their fate, until the day she was executed... She kept a diary since the age of 15. The excerpts given here, are of the war-years, reflecting the feelings, moods and meditations of a young heart oscillating between high hopes and fear of death.

Those Who Did Not Live To Get Their Wings — Dov Levin

Yizik Maskop and Gasia Glazer, two Soviet Jews, were parachuted down into Nazi occupied Lithuania and established contact with the underground and the General Partisan Movement in the area of the Rudniki forests.

The Jewish Resistance Movement in Belgium — Yaacov Gutfreund

The Author of this article was among the active leaders of the Jewish Resistance Movement in Belgium. here he tells how the Movement began and how it fought the Nazi extermination teams successfully.

With The Belgian Underground — Gisa Weisblum

This is the testimony of a Jewish woman in the Belgian Underground Movement. She was handed over to the Gestapo by a treacherous Commander.

Danish Jews in Theresienstadt — Leni Yahil

The Fate of the Danish Jews at the time of the Holocaust was as special in the "Musterlager" Theresienstadt as it was in the "Muster-protektorat" Denmark itself. The 475 Deportees from Denmark were not

sent to the East and 417 of them were returned to Sweden before the end of the war. More than 80% of the 52 deceased were over 60 years old. The Danish authorities did everything they could to protect their citizens in their exile. Therefore Eichman was forced not only to return 5 half-Jews from Theresienstadt to Denmark, and to the visit of the mixed commission of Danish and Red cross officials to the Ghetto in June 1944. As described by the eminent scholar H. G. Adler and others the visitors were systematically deceived and did not realise that the Germans put up a show for them in order to disguise the camp's true character. In spite of this fact, the Danish achievement, pursued with outstanding insistence as shown here by new source-evidence, was remarkable and adds another proof to the amount of weight the Danes' defence of the Jews carried with the Nazis.

A Polish Jewish officer in a Nazi P.O.W. Camp — R. Lotz

The author of this memoir was Democratic Poland's first ambassador to Israel. Here, he recalls his experiences as a Nazi prisoner of war, in a camp for Polish officers. He relates how he succeeded in getting in touch with Moshe Sharet informing him of the great danger and asking him to make the Red Cross act on their behalf.

From "Reich Representation to Reichvereinigung". — K.R. Ball Kaduri

The author of this article discusses the change from volunteer representation of the German Jewish Communities to superimposed organization under Nazi rule. It was not a sudden change, but rather a gradual, evolutionary process and constant struggle for independent representation on behalf of German Jewry.

The Bricha (The Illegal Escape) Dr' Yehuda Bauer

This is a chapter from the author's comprehensive study of the illegal immigration movement in the years immediately after the Second World War (Known in Hebrew as "Bricha" — meaning Escape). It concerns most of European Jewry and especially what remained of Eastern European Jewry. These were the remnants of the Holocaust former Partisan fighters, who, upon their return to liberated Poland became aware of the fact that there was no hope for Jews in the countries of their birth. Thus began the search for pathways and roads to Israel.

The author tells here in detail, how these first groups began; their aims and ideals; their successes and failures. In his summary the author stresses the fact that it was the Polish Jews who initiated all the daring plans. They were aided by the delegates from the Jewish Brigade and the special delegates (Shlichim) who came later.